

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक **दैलेखमा बोलिने मगर ढूट भाषाको अध्ययन** रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरको नेपाली शिक्षा विभागआन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको पाँचौं पत्रको आवश्यकता प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो ।

१.३ समस्याकथन

नेपाल एक स्वतन्त्र अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न धर्म निरपेक्ष, समावेशी र पूर्ण लोकतान्त्रिक राज्य हो । नेपाल विभिन्न जनजाति र भाषाभाषीको अनेकतामा फूलेको एकताको प्रतिविम्ब हो । यहाँ मूलतः भारोपेली (नेपाली, मैथिली, भोजपुरी, थारु, अवधि, दनुवार, दरै, कुमाल, माझी, बोटे, चुरेटी र २००४ को जनगणनाले इङ्कित गरे अनुसार उर्दू, हिन्दी, बंगाली, मारवाडी, मगदी र अग्रेजी), भोट-चिनियाँ (मगर, नेवार, गुरुङ्ग, तामाङ, थकाली, जिरेल, मेचे, सुनुवार, हायु, व्याँसी, राउटे, पहरी, तिब्बती, लेप्चा, दुरा, राजी, कागते, मानाङ्गी, खाम, तिछुरोङ, डोल्पा, काइके, कुसुन्डा, घले, भुजेल, छन्तेल, ल्होमी), आग्नेली - सतार वा सन्थाल), द्रविड (भाँगड वा धाँगड) भाषा परिवारका विभिन्न परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन् । तिनै भाषाहरूमध्ये भोट-चिनियाँ परिवारमा पर्ने मगर भाषा पनि एक हो । प्राचीन कालदेखि नै नेपालमा बसोबास गर्दै आएका विभिन्न जाति जनजातिमध्ये मगर जाति पनि एक जाति हो । नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषा भाषिको संख्या १०१ रहेको छ । आदिवासी जनजातिहरूको विकास, उत्थान र पहिचानको लागि मुख्य उद्देश्य राखेर स्थापित भएको राष्ट्रिय जनजाति महासंघले तयार पारेको प्रतिवेदनमा ५९ जनजाति रहेको उल्लेख गरिएको छ । आफ्नै छुट्टै भाषा, धर्म, संस्कृति, रहनसहन भेषभूषा भएको जातीय समुदायलाई आदिवासी जनजाति भनिन्छ । ५९ आदिवासी जनजाति मध्ये मगर जाति एक पुरानो आदिवासी जनजाति भित्र पर्दछ । मगर जातिहरूको पनि भाषागत रूपमा विविधता पाइन्छ । मगर ढूट, खाम (पाङ), काइके भाषा गरी विभिन्न क्षेत्रहरूमा बोलिन्छन् । मगरात क्षेत्रपनि दुई भागमा विभाजित छन् । बाह्र मगरात क्षेत्र र

अठार मगरात क्षेत्र । यस मध्ये बाह्र मगरात क्षेत्रमा मगर ढूट बोलिन्छ । यस क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने जिल्लाहरू पाल्पा, स्याङ्जा, तनहु, नवलपरासी, गुल्मी, कास्की एवं पूर्वमा उदयपुर, सिन्धुली, हप्तोत्तरी आदिमा यस भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । मगर खाम (पाड) अठार मगरात क्षेत्रभित्र पर्ने रोल्पा, रुकुम, बाग्लुङ, सल्यान, प्यूठान, दाङ, कैलाली, सुर्खेत, दैलेख आदि लगाएतका जिल्लाहरूमा बोल्ने गरिन्छ । त्यस्तै मगर काइके भाषा डोल्पा जिल्लाको सहर ताराकोटका मगरहरूले बोल्दछन् । मगर जातिहरूमा यस खालको विविधता रहेता पनि एक आपसमा सद्भाव रहेको पाइन्छ । मगरहरूको खास पहिचान गर्नुपर्दा मंगोलीयन अनुहार तिवेटो वर्मन जस्तै: बोलिने छुट्टै आफ्नै भाषा भएको साधारण नम्र व्यावहार, इमान्दार तथा बहादुर स्वभावका हुन्छन् । यिनीहरूले आफ्नै भाषा संस्कृतिलाई माया गर्ने, आफ्नै रीतिरिवाजमा रमाउने खालका हुन्छन् । मगरहरू कोही हिन्दू धर्म मान्छन् त कोही बौद्ध धर्म मान्छन् । मगरहरू जाति भित्र सय भन्दा बढी उपजातिहरू रहेका छन् ।

मगर (ढूट) भाषीहरू नेपालको पूर्वी मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म छरिएर रहेको पाइन्छ साथै नेपाल बाहेकका विभिन्न देशहरूमा पनि छरिएर बसेका छन् । भौगोलिक दूरता, भाषिक द्विप आदिका कारण र आपसी आदान-प्रदानको अभावले विभिन्न क्षेत्रमा बोलिने मगर ढूट (भाषा)मा केही विविधता पाइन्छ । मगर भाषाको आफ्नै आख्यारिका लिपि रहेको छ ।

अन्य जातिसँग सम्पर्क गर्दा, विचार विनिमय गर्दा सम्पर्क भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग गरेपनि यो जातिले आफ्नो घरव्यावहार चलाउन आपसमा विचारको आदाप्रदान गर्न र आफ्ना मनका भावनास्पष्ट रूपमा व्यक्त गर्ने माध्यम भने मातृभाषा नै बनाएका हुन्छन्

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार जनसंख्याको दृष्टिले देशको तेस्रो ठूलो मगर जाति रहेको तथा आदिवासी जनजाति समुदाय मध्ये सबैभन्दा धेरै कूल जनसंख्याको ७.१४ प्रतिशत अर्थात् १६,२२,४२२ मगर जनसंख्या रहेको छ । कूल मगर जनसंख्या मध्ये ७,७०,११६ जनाले मात्र मातृभाषा बोल्ने गरेको पाइन्छ ।

मानव विकास प्रतिवेदन २००४ अनुसार ५७.७ प्रतिशत मगरहरू साक्षर छन् । ७.५७ प्रतिशत वा ४२६८३ जना मगरहरू मात्र एस. एल. सी. उत्तीर्ण, १६४१५ अर्थात् ३.०८ प्रतिशत मगरहरू प्रमाणपत्रतह वा सो सरह उत्तीर्ण र ७६२४ जना अर्थात् २.१६ प्रतिशत मगरहरू स्नातक वा सो भन्दा माथिल्लो तह उत्तीर्ण गरेका छन् ।

२०६२/६३ सालको विशाल जनआन्दोलन पश्चात बनेको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को भाग १ धारा ५ को उपधारा (१) मा नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरूलाई राष्ट्रभाषाका रूपमा मान्यता प्रदान गरेको छ । तापनि मगर भाषालगायत अन्य कतिपय राष्ट्रभाषाहरूको उचित संरक्षण, विकास किन हुन सकिरहेको छैन भन्ने जिज्ञासा वर्तमान परिप्रेक्षमा एउटा ठूलो चासोको विषय बन्न पुगेको छ । भौगोलिक विविधतामा छरिएर बसोबास गर्दै आइरहेका मगर जातिहरूमध्ये मध्य-पश्चिमाञ्चलको पश्चिमी पहाडी जिल्ला दैलेखमा बोलिने मगर ढूट (भाषा)को अध्ययन नै यस शोधपत्रको प्रमुख समस्या रहको छ साथै मगर ढूटको ध्वनिव्यवस्था कस्तो छ ? मगर ढूटको रूपव्यवस्था कस्तो छ ? मगर ढूटको वाक्यव्यवस्था कस्तो छ ? मगर ढूट र नेपाली भाषाका बीच समानता र असमानता के कस्ता छन् ? आदि नै यस शोधपत्रको सामस्या रहेको छ ।

१.४ उद्देश्य

प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्यहरू निम्नलिखित रहेको छ ।

ख) मगर ढूटको ध्वनि/वर्ण व्यवस्थाको अध्ययन गर्नु,

ग) मगर ढूटको रूप व्यवस्थाको अध्ययन गर्नु,

घ) मगर ढूटको वाक्य व्यवस्थाको अध्ययन गर्नु,

ङ) मगर ढूट र नेपाली भाषाका बीच समानता र असमानताको अध्ययन गर्नु,

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

भाषा मानव मात्रको निधि हो । यही भाषाकै माध्यमले प्रत्येक समाज र समुदायको आपसी सम्पर्क कुराकानी लगायत भावनात्मक पक्षहरूको आदानप्रदान गर्दछ । त्यसैले भाषालाई सम्प्रेषणको महत्पूर्ण साधनको रूपमा लिइन्छ । मानव इतिहास जति पुरानो छ भाषाको इतिहास पनि उति नै पुरानो देखिन्छ । मानव जातिको अस्तित्वसँगै भाषाको विकास भएको हो भन्ने कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । मानव समाज युग परिवर्तन सँगै भाषाले पनि विभिन्न आरोह अवरोह विकासका चरण पार गर्दै अहिलेको स्थितिसम्म आइपुगेको देखिन्छ ।

प्रत्येक राष्ट्र र समाजसँग आ-आफ्नै भाषिक विविधता रहेको हुन्छ । यही विविधता भित्र नै भाषाको निश्चित किसिमको व्यवस्था रहेको हुन्छ त्यसैले भाषालाई एउटा व्यवस्था हो भन्ने गरिन्छ । त्यस्तै भाषाको विविध व्यवस्था भित्र अनेकौं उपव्यवस्थाहरू अल्भिएको हुन्छ । त्यसैले भाषालाई एउटा जटिल अध्ययन र अनुसन्धानको विषय मानिएको पाइन्छ । भाषाको

बारेमा कलम चलाउनु पक्कै पनि सरल र सहज होइन । भाषाको अध्ययन गर्ने अध्येताको कलमले भाषाको विभिन्न कालखण्डदेखि लिएर वर्तमान सम्मको विभिन्न प्रयोग सन्दर्भ समेतलाई निकाल्नु पर्ने हुँदा त्यस्तो अध्ययनलाई संवेदनशील रूपमा लिने गरिएको छ । प्रत्येक भाषाले समाज र संस्कृतिको बान्की सँगसँगै डोऱ्याएको हुन्छ । उक्त भाषाको अध्येताले अत्यन्तै विचार गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

२०५८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा ५९ प्रकारका जनजाति रहेको कुरा उल्लेख भएको छ साथै जनजातिहरूले आ-आफ्ना भाषा, धर्म, संस्कृति र भेषभूषाको परिचय दिँदै जनजाति महासंघमा दर्ता गरिएको देखिन्छ । नेपालमा रहेको जनजातिहरूले बोलिने विभिन्न १०० भन्दा बढी भाषामध्ये मगर ढूट (भाषा) पनि एउटा महत्त्वपूर्ण भाषाको रूपमा रहेको देखिन्छ । त्यसैले मगर भाषामा भएका निम्न अध्ययन र अनुसन्धानलाई नै पूर्वकार्यको समीक्षा भित्र राखिएको छ । मगर जातिको भाषा संस्कृतिको संरक्षण सम्बर्द्धन गर्नको लागि मगर जातिको आफ्नै राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरसम्मको संघ-संस्थाको स्थापना भएका देखिन्छ । उक्त स्थापित संघ-संस्थाहरूमध्ये नेपाल मगर संघ, नेपाल मगर विद्यार्थी संघ, नेपाल मगर महिला संघ, यू. के. मगर संघ, मगर समाज सेवा केन्द्र, मगर अध्ययन केन्द्र आदि रहेका छन् । त्यसैगरी हाल आएर मगर ढूटमा सञ्चार माध्यमबाट पनि विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन भइरहेका छन् साथै ढूट भाषासम्बन्धी विभिन्न चलचित्रहरू पनि निर्माण भएको पाइन्छ ।

विशेषगरी आदिवासी जनजातिहरूको भाषाको अध्ययन नेपालमा कमै मात्रामा भएको छ । हालसम्म अध्ययन भएका भाषाहरू थारु, राई, शेर्पा, तामाङ, बोटे आदि भाषाका अध्ययन भएको देखिन्छ । मगर भाषाको बारेमा अध्ययनको लागि विभिन्न प्रयासहरू भएता पनि भाषाकै बारेमा कुनै यस्तो गहिरो अध्ययन भने राष्ट्रिय स्तरमा भएको देखिँदैन । हुनत मगर भाषाको व्याकरण पक्षको अध्ययन र निर्माण भएको छ साथै शब्दकोशको निर्माण भइरहेको छ ।

जर्ज ग्रियर्सनले लिङ्गविस्टिक सर्भे अफ इन्डिया भोलम-३ (१९५१ ई) मा भोट-चिनियाँ भाषाको वर्गीकरण गर्ने क्रममा भोट-चिनियाँ खलकका भाषाहरूलाई तिब्बती, हिमाली र अन्य समूहमा विभाजित गरेका छन् भने हिमाली समूहमा नेपाली भाषालाई सार्वनामिक र असार्वनामिकमा विभाजन गरी मगर भाषालाई असार्वनामिक भाषामा राखिएको छ । बालकृष्ण पोखरेलको राष्ट्रभाषा (२०२२) नामक पुस्तकमा मगरहरूको थलो हो पाल्पा,

गुल्मी, प्यूठान, सल्यान र बाग्लुङ तर यिनीहरू फ़ैलिएर पूर्व पश्चिम जताततै फ़ैलिएर रहेका छन् । मगराँती भाषाको प्रसारको दृष्टिले नेपाली पछिको स्थान छ । पाल्पा र गुल्मी जिल्लामा कुनै कुनै इलाका हुँदो मगरहरूले नेपाली भाषामै घर व्यावहार चलाएको देखिन्छ, तापनि सामान्यतः मगरहरूले आफ्नो मातृभाषालाई सर्वत्र जीवित राखेका छन् । मगराँती भाषामा फाट्ट फुट्ट गीतहरू रचिएका छन् तैपनि यो अद्यापि बोलचालको भाषा छ । यसमा दुई प्रमुख भाषिका रहेका छन् (१) पूर्वेली (२) पश्चिमा, गुल्मीदेखि पूर्वका बौद्ध मगरहरू पूर्वेली भाषिका बोल्दछन् । गुल्मीदेखि पश्चिमका बौद्ध मगरहरू पश्चिमा भाषिका बोल्दछन् । यी दुबै भाषिकाहरूमा अनेकौ उपभाषिकाहरूमा विभाजित छन् क्षेत्रीय भेदहरूको दृष्टिले पनि मगराँतीको स्थान नेपाली पछिको छ भनि उल्लेख भएको पाइन्छ । चूडामणि उपाध्याय रेग्मीको २०४७ सालमा प्रकाशित भएको **नेपाली भाषाको उत्पत्ति** नामक किताबमा बोल्नेहरूको संख्याका दृष्टिले नेवारी पछि मगर भाषाको स्थान छ तर यसमा लिखित साहित्य भने छैन ।

गुल्मीदेखि पूर्वका पूर्वी मगराँती र त्यस भन्दा पश्चिमका मगराँती बोल्दछन् । मगराँतीका पनि स्थानीय भेद निकै छन् । मगर भाषाभाषीहरू विशेष गरी पाल्पा, गुल्मी, प्यूठान, सल्यान, बाग्लुङ जिल्लामा बसेका छन् भनि उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

जगन्नाथ उपाध्यायद्वारा **तामाङ भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणको व्यतिरेकी तुलना** (२०४९) गरेको पाइन्छ । जसमा तामाङभाषी व्याकरणका विभिन्न कोटिहरूको उदाहरण सहित तामाङ र नेपाली भाषाबीच तुलनात्मक अध्ययन गरी व्यतिरेकी अध्ययनको औचित्य जनाएको छ ।

भीमनारायण रेग्मीको **नेपाली र मगर भाषामा प्रेरणार्थक संरचना: तुलनात्मक अध्ययन**मा नेपाली र मगर भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको पाइन्छ । यिनीहरूका समानता र असमानतालाई खोजी गरिनुका साथै नेपाली भाषामा सामान्यार्थक, सकर्मक वाक्यको कर्ता, तिर्यक, कर्ममा अवगत बनेको प्रथम प्रेरणार्थक संरचनामा कर्ता वा प्रेरक लाभक समेत हो भन्ने अर्थ अभिव्यक्त हुन्छ भने मगर भाषाको संरचनामा मौन भएको कुरा उल्लेख गरेको छ ।

मनिकुमार तामाङद्वारा गरिएको अध्ययन **खोटाङ जिल्लामा बोलिने तामाङ भाषा: एक अध्ययन** (२०६३) नामक शोधपत्रमा तामाङ भाषाको संस्कृति र भेषभूषको सामान्य परिचय

रूप तथा वाक्यव्यवस्थको अध्ययन, खोटाङ जिल्लामा बोलिने तामाङ भाषाको शब्दभण्डार विभिन्न क्षेत्रमा बोलिने तामाङ भाषासँग सम्बन्ध देखाएको पाइन्छ ।

डिल्लीराम रिमालद्वारा धिमाल भाषासम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा धिमाल जातिले बोल्ने भाषाका व्याकरणिक कुराहरू कुनै नेपालीसँग समानता र कुनै भिन्न पाइएका छन् । गंगाबहादुर केसीद्वारा सुर्खेत जिल्लाका कक्षा ५ उत्तीर्ण मगरभाषी विद्यार्थीमा पाइने त्रुटिहरूको अध्ययन गरेको देखिन्छ । यस अध्ययनमा विद्यार्थीका लिखित अभिव्यक्तिमा देखिएका गल्तीहरूलाई त्रुटिको रूपमा औल्याएको छ ।

शेषकुमारी शर्माले बाहिङ (राई) भाषा: एक अध्ययन (२०६४) शोधपत्रमा सोलुखुम्बु जिल्लाको दक्षिणीभेगमा अवस्थित नेचा बतासे गाविसमा बोलिने भाषालाई आधार बनाएर त्यहाँका मानिसहरूको व्यक्तिगत सम्पर्क तथा विचार विमर्शको माध्यमबाट बाहिङ भाषाको एक अध्ययनबाट बाहिङ जातिको भाषाको परिचय, सय शब्दसूचीको तयार, विस्तृत शब्दसूचीको तयार, स्वदेश सय शब्दसूचीको तयार र बाहिङ भाषाको विशेषताहरू औल्याई बाहिङ भाषाको एक अध्ययन शोधपत्रलाई औचित्यपूर्ण बनाएको छ ।

हरिबहादुर थापाको मगर जाति, सामाजिक जीवन र रीतिरिवाजको अध्ययनमा मगर जातिको परिचय संस्कृति, धर्मसम्बन्धीको कुराहरूको उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यी बाहेक हालसम्म मगर भाषा र संस्कृति, रीतिरिवाज सम्बन्धी भएका अध्ययनका आँकडाहरू यस प्रकारका छन्: पोखरा उपमहानगरपालिका कक्षा आठमा अध्ययनरत मगर भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन— केशवराज पराजुली (एम. एड् नेपाली शोधपत्र) पर्वती जिल्ला दक्षिण भेगका मगरभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन – देवलाल काफ्ले (एम. एड नेपाली शोधपत्र) मगर र नेपाली भाषाका वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन—मानबहादुर भण्डारी (एम. एड नेपाली शोधपत्र) तनहुँ जिल्लाका कक्षा आठमा अध्ययनरत मगरभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन – प्रकाश आचार्य (एम. एड नेपाली शोधपत्र) मगर सामाजिक जीवन र रीतिरिवाज –चन्द्रकान्त पाण्डे (एम.ए. समाजशास्त्र शोधपत्र) मगर जाति –हरिबहादुर केसी (एम.ए. समाजशास्त्र शोधपत्र) मगर जाति र रीतिरिवाज मोदिनिप्रसाद भण्डारी (एम.ए. समाजशास्त्र शोधपत्र) मगर जाति, सामाजिक जीवन र रीतिरिवाज – हरिबहादुर कार्की (एम.ए. समाजशास्त्र शोधपत्र) मगर जाति, सामाजिक जीवन र रीतिरिवाज – रामबहादुर थापा (एम.ए. समाजशास्त्र शोधपत्र)

१.६ अध्ययनको औचित्य

विविधता भित्र एकता भएको देश नेपाल भौगोलिक दृष्टिकोणले हिमाल, पहाड र तराई मिलेर बनेको भू- परिवेष्टित देश हो । नेपाल विभिन्न जातजातिहरूको बीचको एकताबाट नै नेपाली राष्ट्रियताको निर्माण भएको हो । विभिन्न जातिगत विशेषताहरूबाट नै राष्ट्रिय रूपमा साझा नेपालीपन कायम भएको छ । सबै जातजातिहरूको संस्कृति नै राष्ट्रिय संस्कृति हो, त्यसैले अनेकतामा एकता नेपालीहरूको विशेषता मानिन्छ । नेपालमा बोलिने सम्पूर्ण भाषाहरू नेपालका राष्ट्रिय सम्पदा हुन् । त्यसैले यी भाषिक सम्पदाको सन्तुलित र समुचित विकास गर्नु भाषाको स्तर निर्धारण गर्नु एक महत्त्वपूर्ण कार्य हो । यसका लागि देशभित्रका राष्ट्र भाषाहरूको अध्ययन वैज्ञानिक हुनु बाञ्छनीय छ । जबसम्म भाषाहरूको समुचित रूपमा अध्ययन गर्न सकिदैन तबसम्म भाषाको प्रकृति र स्वरूप पत्ता लगाउन सकिदैन । यसप्रकार मगर भाषाहरू भविष्यमा क्रमशः लोप हुँदै घट्टै जान सक्ने सम्भावना भएकोले त्यस्ता भाषाहरूको समयमा नै अध्ययन अन्वेषण हुनु आवश्यक देखिन्छ । २०६२/६३ सालको विशाल जनआन्दोलन पश्चात बनेको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले भाग ३ धारा १७ का उपधाराहरूमा प्रत्येक समुदायलाई कानुनमा व्यवस्था भए बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा पाउने हक हुनेछ, प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट कानुनमा व्यवस्था भए बमोजिम माध्यमिक तहसम्म निशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ र नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, साँस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण सम्वर्द्धन गर्ने हक हुनेछ भनी मान्यता दिएको छ । यस लक्ष्यअनुसार आधारभूत शिक्षा दिनका लागि विविध समुदायमा रहेका मातृभाषाको पहिचान प्राथमिक आधार हो । तसर्थ मगर भाषाको अध्ययन बाञ्छनीय ठानी तदनुरूप यस किसिमको अध्ययनमा यो शोधार्थी अग्रसर हुनेछ ।

नेपालमा बोलिने विभिन्न परिवारका विभिन्न भाषाहरूको संरक्षण र सम्वर्द्धन सरकारी सहयोग र प्रयत्नले मात्र सम्भव छैन । त्यसका लागि विभिन्न भाषाभाषीको समुदायले सामूहिक एवं सामुदायिक प्रयत्न गरेको खण्डमा एकाध राष्ट्रिय भाषाको विकास चाँडो हुन जान्छ । यही कुरालाई नेपालका राष्ट्रभाषाका विकासमा टेवा पुऱ्याउनु हो । शोधको औचित्यलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

१) नेपालमा बोलिने सम्पूर्ण भाषाहरूको एकिकरण प्राप्त नभएको अवस्थामा मगर भाषाको अध्ययन अनुसन्धान कार्यले अन्य भाषाको खोजतलास र अध्ययनमा ठूलो मद्दत पुर्याउने छ ।

२) मगर भाषाको बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने अनुसन्धानकर्ता देखि लिएर स्वदेशी तथा विदेशी खोज अनुसन्धान गर्ने व्यक्तिहरूको लागि पनि कुनै न कुनै रूपमा सहयोग गर्ने छ ।

३) मगर भाषा र नेपाली भाषाबीच व्याकरणात्मक तहमा के-कस्ता समानता तथा असमानता छन् भन्ने जानकारी लिन चाहने शिक्षक, विद्यार्थी, पाठ्यपुस्तक लेखक तथा अनुसन्धानकर्ताका लागि उपयोगी हुनेछ ।

४) यस अध्ययनबाट मगर भाषामा रहेका साहित्यका जानकारीका निम्न वाङ्मयका साथै जातीय उत्थानका निम्न संलग्न गतिविधिमा रुचि राख्ने व्यक्तिलाई पनि थप टेवा पुग्नेछ ।

५) मुख्यगरी यस शोधपत्रले दैलेख जिल्लामा बोलिने मगर जातिको ठूट भाषिक स्थितिको बारेमा अध्ययन तथा चासो राख्ने सम्पूर्ण तहका व्यक्तिका लागि महत्त्वपूर्ण सामग्री बन्नेछ ।

१.७ अध्ययनको सीमाङ्कन

कुनै पनि योजना वा अनुसन्धान कार्य गर्दा निश्चित सीमा भित्र रहेर कार्य सफल बनाउनु पर्ने हुन्छ । सीमाङ्कन गरिनु भनेको कुनै पनि योजना अध्ययन अनुसन्धान कार्य गर्दा तोकिएको निश्चित क्षेत्रलाई सीमा भनिन्छ । सीमाङ्कनका कारणले अध्ययन अनुसन्धानलाई सन्तुलित गरिएको हुन्छ । त्यसैले प्रस्तुत शोधपत्रलाई पनि निश्चित सीमा भित्र बाँधिँएर तयार पारिएको छ ।

१) प्रस्तुत मगर भाषाको अध्ययन दैलेख जिल्ला अन्तर्गत पर्ने नारायण नगरपालिका वार्ड न. पाँचका मगर भाषी जनसंख्यालाई लिएर अध्ययन गरिएको छ,

२) मगर ठुट (भाषा)को व्याकरण अन्तर्गत पर्ने वर्णव्यवस्था, रूपव्यवस्था, वाक्यव्यवस्था र शब्दभण्डार सम्बन्धी मात्र अध्ययन गरिएको छ ।

१.८ अध्ययन विधि

दैलेख जिल्लामा मगर जातिले बोल्ने दैलेखमा बोलिने मगर ठूट भाषाको अध्ययन नामक शोधपत्र तयार पार्न निम्नलिखित क्षेत्रहरूमा सम्पर्क गरी सामग्री संकलन गरिएकोछ:-

- १) मगर भाषाको अध्ययन विशेषतः दैलेख जिल्लाको नारायण नगरपालिका वार्ड न. पाँचमा बोलिने मगर ढूटलाई आधार बनाई त्यहाँका मानिसहरूसँगको व्यक्तिगत सम्पर्क तथा विचार विमर्शका माध्यमबाट सामग्री तयार गरिएको छ ।
- २) शोधकर्ता म आफैं मगर जातिको विद्यार्थी भएको र मगर ढूट पनि आउने हुनाले मगर ढूट र नेपाली भाषामा विभिन्न प्रकारका प्रश्नावली तयार पारी ती प्रश्नको उत्तर मगर भाषामा भन्न लगाइ सामग्री संकलन गरिएको छ ।
- ३) मगर भाषासँग भेट गर्दा मगर ढूट सम्बन्धी जानकारी प्रौढ व्यक्ति शिक्षित अशिक्षित नेपाली भाषा बुझ्ने र नबुझ्ने सबैबाट सामग्री बटुलेर सामग्री संकलन गरिएको छ,
- ४) मगर भाषा सम्बन्धी प्रकाशित विभिन्न लेखरचना र मगर भाषासँग सम्बन्धित विशेषज्ञहरूसँग छलफलबाट प्राप्त राय सामग्री संकलन गरिएको छ ,
- ५) आदरणीय गुरुहरूसँगको सुझाव र सल्लाहको कदर गरिएको छ ।

१.९ शोधको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रमा निम्नानुसारका अध्यायहरू रहेका छन्:-

अध्याय एक	:	शोध परिचय
अध्यय दुई	:	वर्ण/ध्वनि व्यवस्थाको अध्ययन
अध्याय तीन	:	रूप व्यवस्थाको अध्ययन
अध्याय चार	:	वाक्य व्यवस्थाको अध्ययन
अध्याय पाँच	:	निष्कर्ष तथा सुझाव
अध्याय छ	:	व्यक्तित्व तथा साथै सन्दर्भग्रन्थ सूची

अध्याय दुई

मगर ढूटको ध्वनि/वर्ण व्यवस्थाको अध्ययन

२.मान्छेले उच्चारण अवयवको सहायताले उच्चारित हुने सबैभन्दा सानो सार्थक भाषिक एकाई वा ध्वनि प्रतीकलाई वर्ण भनिन्छ । भाषिक ध्वनिहरू सप्रयत्न उच्चारित हुन्छ । भाषिक ध्वनिहरू श्रवण योग्य हुन्छन् भाषिक ध्वनिहरू श्रोताबाट सुनिन्छ । मानव अवयवबाट उच्चारित आवाजलाई ध्वनि भनिन्छ । ध्वनिहरू दुई प्रकारका हुन्छन् । मगर ढूटको पनि आफ्नै वर्ण/ध्वनि व्यवस्था रहेको पाइन्छ । मगर ढूटको वर्णलाई मुख्यतया २ प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ:

क) स्वर वर्ण

ख) व्यञ्जन वर्ण

मगर ढूटमा स्वर र व्यञ्जन गरी ४४ वटा वर्णहरू रहेका छन्:-

अ आ ई ऊ ए ओ

अ □ अ □ इ □ उ □ ऋ □ ए □ ओ □

क ख ग घ ङ ङ □

च छ ज झ

ट ठ ड ढ न ण □

प फ ब भ म ण □

य य □ र र □ ल ल □

व व □ स ह

२.१ स्वर वर्ण

स्वास प्रवाहमा बाधा नभइ उच्चारित हुने आक्षरिक ध्वनिलाई स्वर ध्वनि भनिन्छ । मगर ढूटमा १२ वटा अर्थ विभेदक स्वर ध्वनि पाइन्छ । ती हुन्:

अ, आ, ई, ऊ, ए, ओ

अ□, अ□ा, इ□, उ□, ए□, अ□ी

२.२ मगर स्वर वर्णका अर्थ भेदक जोडीहरू

मगर हूटका स्वरवर्णका अर्थभेदक जोडीहरूको केही उदाहरणहरू निम्नानुसार दिइएको छः

	मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
आ/ई	आसे	त्यो	ईसे	यो
	राका	ल्यायो	रीका	लेख्यो
	जापा	मिठो भयो	जीपा	घर छाियो
	राहा	आयो	रीहा	लेखियो
आ/ऊ	खासा	बनायो	खूसा	चोच्यो
	रापा	रोयो	रुपा	सिलायो
	हाटा	उम्लियो	हुटा	उखल्यो
	राटा	छ्यो	रुटा	दुब्लायो
	साटा	माच्यो	सुटा	घुसाच्यो
आ/ए	आना	गयो	एना	भगडा
	राटा	छ्यो	रेटा	हाँस्यो
	हाका	अल्भियो	हेका	सक्यो
	कासा	खुलायो	केसा	चल्यो
	माला	गोड्यो	मेला	निल्यो
आ/ओ	आला	लग्यो	ओला	पुग्यो
	छाका	गाड्यो	छोका	सुक्यो
	साटा	माच्यो	सोटा	उठायो
ई/ऊ	चीपा	दुह्यो	चुपा	शोषण गच्यो
	छीमा	रूभ्यो	छुमा	अध्याँरो भयो

	डीना	पायो	डूना	धमिलियो
	पीडा	भरियो	पूडा	बाढ्यो
	ईका	अट्ठायो	ऊका	कनायो
ई/ए	छीमा	भिज्यो	छेमा	निफन्यो
	रीसा	मैलियो	रेसा	नुहायो
	सीआ	मन्यो	सेआ	सुन्यो
	बारना	व्यवहार नगर्ने	बेरना	विरुवा
ई/ओ	डीना	पायो	डोना	निकाल्यो
	सीआ	मन्यो	सोआ	उठ्यो
	सीका	डढ्यो	सोका	सुन्नियो
	सीटा	बढाय्यो	सोटा	उठायो
	ठाका	गाढ्यो	ठोका	ठोक्कियो
ऊ/ए	भूरा	उड्यो	भेरा	लगायो
	रूटा	दुब्लायो	रेटा	हाँस्यो
	छूमा	अँधेरो भयो	छेमा	निफन्यो
	ढूसा	धकेल्यो	ढेसा	मोटायो
	छूस्च	छोइएको	छेस्च	नुन लागेको
ऊ/ओ	रूटा	दुब्लायो	रोटा	लोभ गन्यो
	सूटा	घुसाय्यो	सोटा	उठायो
	गूहा	निहुरियो	गोहा	उठायो
	डूना	धमिलियो	डोना	निकाल्यो
ए/ओ	सेआ	सुन्यो	सोआ	उठ्यो
	रेटा	हाँस्यो	रोटा	लोभ गन्यो

जेस्च	सुहाउदो	जोस्च	पोलेको
ढेसा	मोटायो	ढोसा	कुहिन खोज्यो
सेना	बढ्यो	सोना	तिर्खायो

२.३ स्वर वर्णको वर्गीकरण

मगर ढूटमा स्वर वर्णलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

२.३.१ ओठको स्थिको आधारमा

यस किसिमको स्वरको उच्चारणमा ओठको अवस्था वा स्थिति एकै प्रकारको हुँदा कुनै स्वरको उच्चारणमा ओठको आकार गोलो हुन्छ भने कुनै स्वरको उच्चारणमा ओठ फैलिएको हुन्छ । त्यसैका आधारमा मगर ढूटको स्वरलाई दुई प्रकारमा विभाजन गरिएको छ ।

२.३.१.१ गोलित स्वर

स्वर वर्णको उच्चारण गर्ने क्रममा ओठको आधार गोलित भई उक्त वर्ण उच्चारण हुन्छ भने त्यस्तो वर्णलाई गोलित स्वरवर्ण भनिन्छ । मगर ढूटको गोलित स्वरवर्ण निम्न छन्:

ऊ, ऊँ, ओ, ओँ

२.३.१.२ अगोलित स्वर

उच्चारणका क्रममा ओठ खुलेर चेटो भएको अवस्थामा उच्चारित स्वर वर्ण अगोलित स्वर वर्ण हुन् । मगर ढूटको स्वरवर्ण निम्न छन्: अ, अँ, आ, आँ, ई, ईँ, ए, एँ,

२.३.२ जिब्रोको उचाइको आधारमा स्वर ध्वनिको वर्गीकरण

स्वर ध्वनि उच्चारण गर्दा स्वास मार्गमा बाधा उत्पन्न नभए पनि जिब्रो तलमाथि गरिन्छ वा मगर भाषामा भएका स्वरहरूको उच्चारण गर्दा मुख विवरमा जिब्रोले विभिन्न किसिमको उचाई ग्रहण गर्दछ । जिब्रोले उचाइ ग्रहण गर्ने उचाइलाई वा तलमाथि गर्ने प्रक्रियामा मगर स्वर वर्णलाई निम्न प्रकारले विभाजन गरिन्छ ।

२.३.२.१ उच्च स्वर

उच्चारणको क्रममा जिब्रो सबैभन्दा माथि गएको अवस्थामा उच्चारित हुने ध्वनिलाई उच्च स्वर भनिन्छ । यस्ता उच्च ध्वनिलाई संवृत वा वन्द ध्वनि पनि भनिन्छ । मगर ढूटमा यस्ता उच्च स्वर ध्वनि निम्न छन्: इ, ईँ, ऊ, ऊँ

२.३.२.२ मध्य स्वर

उच्चारणका क्रममा जिब्रो उच्च स्थान भन्दा अलि तल भएको अवस्थामा वा निम्न भन्दा माथि भएको अवस्थामा उच्चारित हुने ध्वनिलाई मध्यस्वर ध्वनि भनिन्छ । मध्य स्वरध्वनिलाई अर्धसंवृत स्वर पनि भनिन्छ । मगर ढूटमा मध्य स्वर ध्वनि निम्न छन् : ए, ए, ओ, ओ

२.३.२.३ निम्न स्वर

उच्चारणका क्रममा जिब्रो सबभन्दा तल गएको अवस्थामा वा जिब्रो हाब्रोलाई पूरा फैलन दिई जिब्रो सबैभन्दा तल गइ उच्चारण हुने अवस्थाको सृजना गर्दा निम्न लिखित स्वर उच्चारित हुन्छ । यस्ता निम्न ध्वनिलाई विवृत स्वर पनि भनिन्छ मगर ढूटमा निम्न स्वर ध्वनि निम्न छन्: अ, अ, आ, आ

२.३.३ जिब्रोको सक्रिएताको आधारमा मगर स्वर ध्वनिको वर्गीकरण

जिब्रो प्रसस्त खुम्चन र फैलन सक्ने मांसपेशीबाट बनेको अंग हो । जिब्राको सबै भाग समान किसिमले स्वरको उच्चारणमा सक्रिय हुँदा अघिल्लो भागदेखि पछिल्लो भाग सम्म सक्रिय हुन्छ । त्यस्तै स्वर ध्वनिको उच्चारण गर्दा कहिले अग्र, कहिले मध्य, कहिले पश्च भाग सक्रिय हुन्छ त्यसैले जिब्रोको सक्रियताको आधारमा स्वर वर्णलाई अग्र, मध्य र पश्च गरी तीन वर्गमा विभाजन गरिन्छ । यस आधारमा मगर स्वरवर्ण अग्र र पश्च मात्र छन् । मध्य र केन्द्रीय स्वर छैन (कसै कसैले आ, अ लाई केन्द्रीय स्वर मानेका छन् ।

२.३.३.१ अग्र स्वर

जिब्राको अग्रभाग सक्रिय हुँदा उच्चारित स्वरलाई अग्र स्वर हुन् मगर ढूटमा अग्र स्वर निम्न छन्:ई, इ, ए, ए

२.३.३.२ पश्च स्वर

जिब्राको पश्च भाग सक्रिय हुँदा उच्चारित स्वर वर्ण पश्च स्वर हुन् । मगर ढूटमा पश्च स्वर निम्न छन्: अ, अ, आ, आ, ऊ, उ, ओ, ओ

२.३.४ मांशपेशीको अवस्थाको आधारमा स्वर ध्वनिको वर्गीकरण

स्वरको उच्चारण गर्दा मुखको मांशपेशीहरू समान अवस्थामा रहँदा कुनैको उच्चारणमा मुखको मांशपेशी दृढ हुन्छन् भने कुनैको उच्चारणमा खुकुलिन्छ, अतः स्वरध्वनिलाई मांशपेशीको अवस्थाको आधारमा दुई तरिकाले वर्गीकरण गर्न सकिन्छ:-

२.३.४.१ ढुढ

कुनै स्वरको उच्चारणमा मांशपेशी दृढ भएर उच्चारित हुन्छ भने त्यस्तो स्वर ढुढ स्वर ध्वनि हो । मगर ढुढमा ढुढ स्वर ध्वनि निम्न छन्: ऊ, उँ, आ, अा, ई, ईी

२.३.४.२ शिथिल

उच्चारणमा मुखको मांशपेशी खुकुलिएर उच्चारित हुने स्वर ध्वनि शिथिल स्वर ध्वनि हो । मगर ढुढको शिथिल स्वर ध्वनि निम्न छन्: ए, एे, अ, अे, ओ, ओी

२.४ स्वर वर्णहरूको संयुक्तता

स्वर वर्ण एकलै उच्चारण हुने वा स्वर संयुक्त भई उच्चारण हुने आधारमा मगर स्वरलाई २ प्रकारमा बाढ्न सकिन्छ ।

२.४.१ मूलस्वर

अन्य कुनै स्वरवर्णसँग संयुक्त नभई एकलै उच्चारण हुने स्वरलाई मूलस्वर भनिन्छ

मगर ढुढको मूलस्वर निम्न छन्: अ, आ, ई, ऊ, ए, ओ

अे, अा, ईी, उँ, एे, ओी

२.४.२ द्विस्वर

मूलस्वर भै एकलै उच्चारित नभई दुई मूल स्वरहरू मिलेर उच्चारित हुने स्वरलाई द्विस्वर भनिन्छ ।

मगर ढुढमा द्विस्वर निम्न छन्: अई(ऐ), अऊ(औ)

क) अई = अ + इ

डा + ई = डई (मैले)

ड + ई = डई (दिदी)

ख) अऊ = अ + ऊ

डा + अउ = डऊ(मेरो)

डा+ अऊ = डऊ(राख)

२.५ व्यञ्जन वर्ण

स्वास प्रवाहमा बाधरहित उच्चारण हुने ध्वनि व्यञ्जन ध्वनि हो । (लामिछाने रेग्मी सामान्य भाषविज्ञान हिरा बुक्स) उच्चारणका क्रममा फोक्सोवाट स्वासनली हुँदै मुखविवरवाट बाहिर निस्कने सासले विभिन्न ठाउँमा ठक्कर खादै आसिक वा पूर्ण रुपमा बाधित हुने स्वासको खण्डित प्रवाहका साथ उच्चारित हुने सघोष वा अघोष ध्वनि व्यञ्जन ध्वनिहरू विभिन्न किसिमका उच्चारक अंगहरूको सक्रियतामा उच्चारित हुन्छन् । एउटा ध्वनिका उच्चाणमा कुनै खास उच्चारक अंगहरूको सक्रियतामा अंगको प्रत्यक्ष संलग्नता हुने भए पनि अप्रत्यक्ष रुपमा चाहिँ अन्य उच्चारक अंगहरू कुनै चल कुनै अचल हुन्छ । चल अंगलाई भन्दा अचल अंगलाई आधार बनाएर उच्चारण स्थानको निर्धारित हुन्छ भने कम चल भए त्यसको र अचल भए त्यही प्रथमिकता क्रमश उच्चारण स्थान तोकिन्छ । मगर टूटको अर्थविभेदक व्यञ्जनहरू ३२ वटा छन् (लोकबहादुर थापा मगर र नारायण तरुङ्ग मगर मगर टूट (भाषा) को मानक लेखन)

क ख ग घ ङ ड ङ

च छ ज झ

ट ठ ड ढ न न*

प फ ब भ म म*

य य* र र* ल ल*

व व* स ह

भाषा वैज्ञानिक आधारमा मगर व्यञ्जन वर्णको वर्गीकरण निम्नानुसार गरिएको छ ।

१) उच्चारण स्थानको आधारमा

२) उच्चारण प्रयत्नको आधारमा (प्रक्रियाका)

३) प्राणत्वको आधारमा (स्वरतन्त्री)

४) घोषत्वको आधारमा (स्वास प्रवाहको)

२.६ उच्चारण स्थानको आधारमा

उच्चारणका क्रममा सक्रिय उच्चारण अंगले निस्क्रिय उच्चारण अंगलाई छुदा सास मार्गमा बाधा उत्पन्न भई व्यञ्जन वर्ण उच्चारित हुन्छ । त्यसैले जुन उच्चारण अंगका सहायताले वर्ण उच्चारित हुन्छन् । त्यसैका आधारमा व्यञ्जन वर्णको नामाकरण गरिएको हुन्छ । उच्चारण स्थानका आधारमा मगर व्यञ्जन ध्वनिहरू निम्न छन्:

२.६.१ कण्ठ्य

जिब्रोको पछाडिको भागले कोमल तालुलाई छुँदा स्वास प्रवाहमा बाधा उत्पन्न भएर उच्चारण हुने ध्वनि कण्ठ्य ध्वनि हो । यस्ता मगर व्यञ्जन वर्णहरू निम्न छन्: क, ख, ग, घ, ङ, ङ

२.६.२ फलक दन्तमूलीय

जिवाह फलक र वर्त्यको अधिल्लो भाग मिलि उच्चारण हुने वर्णलाई फलक दन्तमूलीय वा जिवाह फलकीय वर्त्य वर्ण पनि भनिन्छ । यी ध्वनिको उच्चारणमा जिब्रो सम्म जोडिन्छ र पछि विस्तारै विस्तारै खुल्ला स्वास घर्षणका साथ बाहिरिन्छ । यस्ता मगर व्यञ्जनहरू यी हुन्: च, छ, ज, झ, स

२.६.३ जिवाहग्र दन्तमूलीय

जिवाहग्र र दन्तमूल मिलि उच्चारण हुने वा जिब्रोको अग्रभागको टुप्पो दन्तमूल (वर्त्य) को सहायताले उच्चारण हुने व्यञ्जनलाई जिवाहग्र दन्तमूलीय वा जिवाहग्र वर्त्य व्यञ्जन भनिन्छ । यस्ता मगर व्यञ्जन वर्णहरू निम्न रहेका छन्: ट, ठ, ड, न, न^०, ल, ल^०, र, र^०

२.६.४ ओष्ठ्य व्यञ्जन

उच्चारणका क्रममा फोक्सावाट निस्केका हावालाई तलमाथिका ओठहरू परस्पर जोडिएर बाधा पुऱ्याएर उच्चारण हुने ध्वनिहरू ओष्ठ्य ध्वनिहरू हुन् । मगर ढूटको ओष्ठ्य ध्वनि निम्न छन्: प, फ, ब, भ, म, म^०, व, व^०

२.६.५ तालव्य व्यञ्जन

जिब्रोको अधिल्लो भाग र कठोर तालुका सहायताबाट उच्चारित हुने ध्वनिलाई तालव्य भनिन्छ, वा जिब्रोको अधिल्लो भाग कठोर तालुतिर उठेर ओठ अगोलित अवस्थामा रही स्वास प्रवाहमा बाधा नपुऱ्याई उच्चारित हुने गर्दछ । यस्ता तालव्य व्यञ्जन मगर ढूटमा निम्न छन्: य, य□

२.६.६ स्वर यन्त्रमुखि व्यञ्जन

फक्सोबाट बाहिर निस्कदो स्वासलाई किलकिलेले बाधा दिएर अर्थात स्वरयन्त्रमुखबाट उच्चारित हुने ध्वनि वा जिब्रोको फेद र स्वरयन्त्रको मुखको सक्रियता हुन्छ । मगर ढुटको स्वरयन्त्रमुखि व्यञ्जन ध्वनि निम्न छन्: ह

२.७ उच्चारण प्रक्रिया वा प्रयत्नको आधारमा

फोक्सोबाट निस्कदै गर्दा सासलाई उच्चारण अवयवहरू पूर्ण वा आंशिक रूपमा बाधा उत्पन्न गर्दछन् । वा व्यञ्जन ध्वनिको उच्चारण गर्दा कुन कुन उच्चारण अवयव कहाँ कहाँ र के कसरी रहन्छन् र तिनीहरूले स्वास प्रवाहमा कस्तो परिवर्तन ल्याउछन् भन्ने आधारमा गरिने वर्गीकरणलाई उच्चारण प्रक्रिया भनिन्छ । फक्सोबाट निस्केको स्वास हाब्रो र नाके टोड्कीमा परिचालन गर्ने तरिकालाई वा उत्पन्न बाधा हटाएर उच्चारण गरिने स्वासलाई प्रयत्न भनिन्छ । मगर ढूटको व्यञ्जन ध्वनिलाई निम्न तरिकामा विभाजन गरिएको छ

२.७.१ स्पर्शी

फोक्सोबाट प्रभावित भएर आएको सासलाई ओठ र जिब्रोले पूर्ण रूपमा बाधा दिएको अवस्थामा उच्चारित व्यञ्जनलाई स्पर्श व्यञ्जन भनिन्छ, मगर स्पर्शी व्यञ्जन निम्न रहेका छन्:

क ख ग घ

ट ठ ड ढ

प फ ब भ

२.७.२ संघर्षी

उच्चारण अवयव परस्परमा नछोइ नजिकीएर वायुमार्गमा साँघुरिन्छ, र साघुरोबाटोबाट स्वास घर्षणका साथ बाहिर निस्कदा उच्चारण हुने ध्वनिलाई संघर्षी ध्वनि भनिन्छ, वा

उच्चारण क्रममा जिब्राले वर्त्स स्थानको नजिक गई सासलाई रोक्न खोज्दा संघर्ष गरेर सास बाहिर निस्कदा उच्चारित वर्णलाई संघर्षी व्यञ्जन भनिन्छ: स, ह

२.७.३ स्पर्श संघर्षी

उच्चारक अंगहरू परस्पर जोडिइ एक छिन सास रोकिए पछि उक्त अवयवले साधुरो बाटो छोड्दछ, यसै अवस्थामा सास संघर्ष गर्दै बाहिरिदा निश्कने ध्वनि स्पर्श संघर्षी हुन्छन् । पहिले स्पर्श अनि त्यसपछि संघर्षी हुने प्रक्रिया यस कोटी ध्वनिमा पर्दछ । वा स्वास जिब्रो र दन्तमूलका माभूबाट वाधित हुँदै केही वर्ण उत्पादिन हुँदै केही वर्ण उत्पन्न भएर बाहिर निश्कदा उच्चारित व्यञ्जन ध्वनि स्पर्श संघर्ष हुन् । मगर स्पर्श संघर्षी निम्न छन्: च, छ, ज, भ

२.७.४ नासिक्य

उच्चारणका क्रममा जिब्रोको मुखमार्गमा बाधा उत्पन्न भई सास नाके ओडारबाट बाहिर निश्कदा उच्चारित हुने व्यञ्जन ध्वनि नासिक्य हुन्छन् । मगर नासिक्य निम्न छन्: ड, ड□, न, न□, म, म□

२.७.५ पाश्वक

पाश्व भनेको छेउ हो । जिब्राले चुच्चो परेर वर्त्स स्थान छुदा फोक्सोबाट निश्केको हावा पूर्ण रूपमा नरोकीई दायाँबाया छेउबाट बाहिरिदा उच्चारित हुने व्यञ्जन ध्वनि पाश्वक हुन्छन् । मगर पाश्वक निम्न छन्: ल, ल□

२.७.६ प्रकम्पित

उच्चारणका क्रममा जिब्रोले वर्त्स स्थान र जिब्रोको भन्दा तलको भागलाई पटक पटक स्पर्श गर्दा उच्चारित हुने ध्वनि प्रकम्पित ध्वनि हो वा स्वास प्रवाहमा रन्को उत्पन्न भई जिब्रो थर्थराएर कम्पन सहित उच्चारित हुने व्यञ्जन ध्वनिलाई प्रकम्पित भनिन्छ । मगर ढूटको प्रकम्पित वर्ण निम्न छन्: र, र□

२.७.७ अर्धस्वर

केही विशेषता स्वरसँग र केही विशेषता व्यञ्जनसँग मिल्ने प्रकृतिका ध्वनिलाई अर्धस्वर भनिन्छ । यस्ता ध्वनिको उच्चारणमा स्वरको जस्तै स्वास प्रवाहमा अवरोध हुँदैन व्यञ्जन भन्दा सुश्रव्य घर्षण विहीन हुन्छन् । भने यिनीहरूको उच्चारण गर्दा स्वर भन्दा कम समय र

व्यञ्जन भन्दा बढी समय लाग्छ । यी अनाक्षरिक ध्वनि हुन् किनभने यस्ता ध्वनिले अक्षरको निर्माण गर्न सकिदैन । उच्चारणका क्रममा आरम्भमा स्वर जस्तै हुने र अन्तमा व्यञ्जन जस्तै गरी जिब्राले उच्चारण स्थानलाई हल्का स्पर्श गर्दा उच्चारण हुने वर्णलाई अर्धस्वर भनिन्छ । मगर ढूटमा अर्धस्वर निम्न छन्: य, य□, व, व□

२.८ प्राणत्वको आधारमा वा स्वास प्रवाहको आधारमा

प्राण भनेको सास वा हावाको मात्रा हो । व्यञ्जन ध्वनिको उच्चारण गर्दा सासको मात्रा सधैं एकै नास भइरहदैन । यसरी सासको मात्रा घटवढ हुने आधारमा व्यञ्जन वर्णलाई दुई भागमा विभाजन गरिन्छ । हावालाई थोरै र धेरै उन्मोचन गर्ने काम स्वरचिम्टीले गर्दछ । स्वरचिम्टी साघुरिएको अवस्थामा हावाको उन्मोचन कम हुन्छन् भने स्वर चिम्टी फराकिदा हावाको उन्मोचन बढी हुन्छ । र महाप्राण ध्वनि उच्चारण हुन्छ यस्तै प्राणत्वको आधारमा मगर ढूटमा महाप्राण र अल्पप्राण गरी २ भागमा विभाजना गरिएको छ ।

२.८.१ अल्पप्राण

उच्चारण गर्दा स्वासको मात्रा कम खपट हुने अवस्थालाई अल्पप्राण भनिन्छ । मगर अल्पप्राण ध्वनि निम्न छन्:

क च ट प

ग ज ड ब

ङ न म

य र ल व

२.८.२ महाप्राण

उच्चारण गर्दा स्वासको मात्रा बढी खपत हुने अवस्थालाई महाप्राण भनिन्छ । मगर ढूटमा महाप्राण ध्वनि निम्न छन्:

ख छ ठ फ

घ ङ ढ भ

ङ न म य

र ल

स ह

२.९ घोषत्वको आधारमा वा स्वरतन्त्रीको आधारमा

व्यञ्जन ध्वनिको वर्गीकरण गर्ने महत्वपूर्ण आधार घोषत्वको आधार पनि हो । घोषत्वको सिर्जना स्वरतन्त्रीले गर्ने भएकोले यसलाई स्वर तन्त्रीको आधार पनि भनिन्छ । व्यञ्जन ध्वनि उच्चारणका क्रममा स्वर तन्त्रीमा रहेका स्वर चिम्टीहरू कहिले यथास्थानमा र कहिले यथास्थान भन्दा ज्यादै नजिक जान्छन् । यसरी स्वर चिम्टीहरू यथास्थान भन्दा नजिक गएको अवस्थामा सास मार्ग सागुरो भइ ध्वनि उच्चारण गर्दा स्वरयन्त्रमा दवाव पर्छ, सासको दवावको कारण स्वर यन्त्रमा कम्पनको पैदा हुन्छ र स्वर चिम्टी यथावत रहेको अवस्थामा सास मार्ग खुला रहने हुनाले स्वर यन्त्रमा कम्पन उत्पन्न हुने नहुने अवस्थाका आधारमा मगर ढूटको व्यञ्जन वर्णलाई निम्न लिखित दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

२.९.१ सघोष

स्वरचिम्टी सागुरो भइ उच्चारित हुने ध्वनि सघोष ध्वनि वा उच्चारणको क्रममा स्वर तन्त्रमा कम्पन भएर उच्चारित हुने व्यञ्जन सघोष हो । सघोषलाई घोष पनि भनिन्छ । मगर ढूटमा सघोष ध्वनिहरू निम्न छन्:

ग ज ड ब

ङ ङ न न □ म म □

य य □ र र ल ल □

व व □ ह

२.९.२ अघोष ध्वनि

स्वर यन्त्रमा कम्पन पैदा नभई उच्चारित हुने ध्वनि अघोष हुन् वा स्वर चिम्टी यथास्थानमा रहेर उच्चारित हुने ध्वनि अघोष व्यञ्जन ध्वनि हो । मगर अघोष ध्वनि निम्न छन्

क च ट प

ख छ ठ फ

स

२.१० मगर व्यञ्जन वर्णका अर्थभेदक जोडीहरू:-

मगर व्यञ्जन वर्णलाई तल लेखिए अनुसार व्यतिरेकी विश्लेषणद्वारा स्पष्ट गर्न सकिन्छ:-

मगर	नेपाली	वर्ण
कान	हामी	(क)
खान	तातो	(ख)
गान	साग	(ग)
घान	ओइरो	(घ)
झान	कालोपोतो	(ङ)
डाँन	रिसाउने काम	(डँ)
चाड	खात	(च)
छाड	छ(६)	(छ)
जाड	पिठ्यूँ	(ज)
भाड	माटोमा	(भ)
टार	निधार	(ट)
ठार	जाति	(ठ)
डार	बाती	(ड)
ढार	पूजा	(ढ)
नाम्च	गनाएको	(न)
नाँम्च	होचो	(नँ)
पूच	ओङ्ने	(प)
फूच	मिच्छिएको	(फ)
बूच	बोकेको	(ब)
भान	स्वाड	(भा)
मान	मर्यादा	(म)
मँान	भोला	(मँ)

याक	दिन	(य)
य□ाक	पिडालु	(य□)
राका	ल्यायो	(र)
र□ा का	बाख्रो राख्यो	(र□)
लाका	लिप्यो	(ल)
ल□ाका	चाट्यो	(ल□)
वाटा	फूल्यो	(व)
वाका	छ्याप्यो	(व□)
साटा	माच्यो	(स)
हाटा	उम्लियो	(ह)

सारांश

प्रस्तुत अध्यायको आधारमा हेर्दा मगर ढूटमा ४४ वटा वर्णहरू रहेका छन् । जसमध्ये ३२ वटा अर्थविभेदक व्यञ्जन वर्ण र १२ वटा स्वरवर्णहरू रहेका छन् । अन्य भाषाको व्याकरणमा जस्तो नभएर यस भाषामा स्वर र व्यञ्जनमा केही पृथकता भेटिन्छ । नेपाली भाषामा भएको ञ ण त थ द ध क्ष त्र ज्ञ जस्ता वर्णहरू मगर ढूटमा रहेको पाइँदैन । त्यस्तै गरी एउटै वर्णलाई स्वशानका आधारमा पनि पुनरावृत्ति गरिएको छ । जसले स्वशानका आधारमा अर्थमा विभेद गर्दछ । समग्रमा भन्दा यो भाषाको वर्ण पक्षमा नेपाली भाषाको भन्दा पृथक किसिमको व्यवस्था सहेको देखिन्छ । संख्यात्मक रूपमा पनि ३२ वटा व्यञ्जन वर्ण र १२ वटा स्वर वर्णहरू मगर ढूटमा रहेको देखिन्छ । यी दुवै वर्णहरूको वर्ण व्यवस्था, व्यतिरेकी र वर्गीकरणका आधार भन्ने नेपाली भाषाको वर्गीकरणकै आधारलाई लिइएको छ ।

अध्याय तीन

रूप व्यवस्था

३.१ रूप

रूप भनेको भाषाको सबैभन्दा सानो र अर्थयुक्त एकाई हो । यस भन्दा सानो एकाइमा अर्थ हुँदैन । स्वतन्त्र रूपमा प्रयोगमा आउन सक्ने वा नसक्ने तर स्वतन्त्र अर्थ भएका पद भन्दा साना र वर्ण भन्दा ठूला भाषिक एकाइ रूप हुन् । रूप व्याकरणिक कार्य र अर्थको अभिभाज्य एकाइ हो । व्याकरणिक कार्य र अर्थलाई रूप भन्दा साना एकाइमा विभाजन गर्न सकिँदैन रूप पदको संरचक घटक हो । एउटा रूपको अर्को रूपसंग ध्वनितात्विक र अर्थतात्विक समानता हुँदैन व्यतिरेक हुन्छ । यसरी रूपको पहिचान व्यतिरेक आधारमा पनि गरिन्छ । रूप भनेको कार्यात्मक भाषिक एकाइ हो । यसको कार्य, उद्देश्य, कर्म, पूरक, आदिका रूपमा वाक्यमा हुन्छ । यसलाई वाक्यमा प्रयोग हुने लघुतम सार्थक एकाइ पनि भनिन्छ । रूप नबनुन जेल शब्द वाक्यमा प्रयोग योग्य हुँदैन वाक्यमा प्रयोग भएपछि सबै शब्दहरू रूप हुन्छन् ।

३.२ शब्द

शब्द भाषाको एउटा आधारभूत कार्यात्मक एकाइ हो । यो सम्पूर्ण शब्दरूपीय संरचनाको जग पनि हो । कुनै भाषाको भाषा वैज्ञानिक विश्लेषणमा यसले महत्वपूर्ण स्थान लिएको हुन्छ । अन्य भाषाहरूमा जस्तै मगर भाषामा पनि शब्दमा दुवै कोशीय एकाइ वा व्याकरणीक एकाइ रहन सक्दछ ।

३.३ शब्द अंग

शब्दकोशमा प्रयुक्त शब्दको खास अंग अक्षर हो । सामान्यतः मगर टूटमा एक देखि तीन अक्षरीय शब्दहरू पाइन्छन् । यस भाषामा दुई अक्षरीय शब्द नै सबभन्दा बढी पाइन्छ । तीन अक्षर भन्दा बढी अक्षरबाट बनेका शब्द नपाइएकाले यस्ता शब्दहरू अन्य भाषाबाट आएका आगान्तुक शब्दहरू मात्र रहन्छन् । मगर टूटको आफ्नै शब्दको अन्त्यमा व्यञ्जन संयुक्तता पाइँदैन अन्य भाषाबाट आएका आगान्तुक शब्दहरूमा मात्र व्यञ्जन संयुक्तता पाइन्छ ।

रूप वा व्याकरणीय शब्दको अंग मुक्त रूप रहन सक्दछ । यसलाई मगर टूटको अर्थपूर्ण शब्द भन्दा सानो एकाइ भन्न सकिन्छ । जुन वर्णको अन्त्यमा स्वरवर्ण आउँछ, त्यसलाई मुक्त

भनिन्छ । त्यस्तै जुन वर्णको अन्त्यमा व्यञ्जन वर्ण रहेको हुन्छ त्यसलाई बद्ध रूप भनिन्छ । यसरी मुक्त रूप तथा बद्ध रूपको संयुक्तता पनि रूप शब्दको अर्को अंग मानिन्छ ।

३.४ शब्द वर्ग

प्रारम्भिक जनजातिका भाषाहरूबारे अध्ययन गर्ने कयौं विद्वानहरू यस कुरामा सहमत छन् कि ती भाषाहरूले पद विचारको ठोस विभाजनलाई अनुसरण गरेको हुँदा परिस्थिति अनुसार नाम, विशेषण, क्रिया वा प्रत्ययहरू प्रयोग गरेर आफ्ना विचारहरू व्यक्त गर्दै आएका छन् । यसो हुनाको कारण लिखित साहित्यको विकास नहुनु पनि हो । यसो भएता पनि मगर ढूटमा केही वर्गीकृत शब्दहरू पनि पाइन्छन् । मगर ढूटका लोट्च-लामो, बोच-सेतो, ढेस्च-मोटो, घाड्च-अग्लो, आदि शब्दहरूबाट क्रमशः लम्बाइ, सेतोपन, मोटाइ र अगलाइ जस्ता शब्दहरू बन्न सक्दैनन् ।

पूर्ण रूपमा हेर्दा खेरि मगर ढूटमा नाम, सर्वनाम र क्रियाहरूको यथेष्ट शब्द समूह भेटिन्छ । अन्य आवाद गरिएका भाषामा जस्तै मगर ढूटका थुप्रै क्रिया पद तथा त्यसका कार्यहरू उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

३.५ परम्परा गत आधार

परम्परागत आधारमा शब्दहरूलाई ८ वर्गमा विभाजन गरिएको देखिन्छ: नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक र विश्मयादी बोधक

३.६ नाम

कुनै पनि व्यक्ति वा वस्तु (प्राणी, पदार्थ, ठाउँ, गुण, धर्म) बुझाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ । वा कर्ता र कर्मको रूपमा काम गर्ने तथा कारकीय प्रत्यय जोडिन सक्ने शब्दलाई नाम भनिन्छ । यस बाहेक नाम विद्ययको रूपमा अथवा अपूर्ण विद्ययको रूपमा पनि काम गर्दछ ।

३.६.१ संरचनाको आधारमा नामको वर्गीकरण

३.६.१.१ मूल नाम

यो मूल शब्दबाट बनेको नाम हो । मूल नाममा एक रूपिम तथा सधै एकक्षरीय हुन्छ ।

जस्तै:

मगर

नेपाली

मीक

आँखा

हील	खुट्टा
स्या	मासु
हेट	गाई
सीड	दाउरा
लाम	बाटो
ईम	घर
ठोर	गोरु

३.६.१.२ व्युत्पन्न नाम

मूल धातु र मूल नाममा व्युत्पदनात्मक प्रत्यय र उपसर्ग लागेर व्युत्पन्न नाम बन्दछ ।

जस्तै: मूल धातुमा प्रत्यय लागेर

मगर	नेपाली
हुल्-मा	पहिरो
हुल्-भत्किनु (धातु)	
मा-प्रत्यय	
चाप्-मा	पंखा
चाप्- हमक (धातु)	
मा-प्रत्यय	
गेट्-मा	खेलौना
गेट्-खेल(धातु)	
मा-प्रत्यय	
टाड्-मा	विछ्यौना
टाड्-विछ(धातु)	
मा-प्रत्यय	

से-मा

रेडियो

से-सुज(धातु)

मा-प्रत्यय

मूलनाममा प्रत्यय लागेर

मगर	नेपाली
वाक्-मान	सुँगुरको माउ
रा-मान	बाखा
चीउ-मान	कुकुरको माउ
खुस-मान	चोर्नी
डी-सोना	तिर्खा लाग्नु
डी-पानी	
सोना-तिर्खा लाग्नु	
वीर-चाप	रस निचोरेको निबुवा
वीर-निबुवा	
चाप-रस निकालेर चपाउनु धातु	

मूल नाममा उपसर्ग लागेर मगर ढूटमा सार्वनामिक उपसर्गहरू लागेर नाम बन्दछ । यसलाई भाषाको प्रमुख विशेषता मान्न सकिन्छ । शारीरिक अंगहरूको नामसँग यस प्रकारका उपसर्गहरू जोडिन्छन् ।

जस्तै:

प्रथम पुरुष डा (म)

मगर	नेपाली
डा-मीक	आखा (मेरो)
डा-हील	खुट्टा (मेरो)
डा-डेर	मुख (मेरो)

मे-बेन	दिसा
मे-रोस	पिसाब आदि
द्वितीय पुरुष नाड(तँ)	
मगर	नेपाली
ना-मीक	आखा (तेरो)
ना-बुरलीन	ओठ (तेरो)
ना-हील	खुट्टा (तेरो)
ना-गीन	मुटु (तेरो)
ना-डेर	मुख (तेरो)
ना-रोस	पिसाब
ना-बेन	दिसा
तीतृय पुरुष मेन(ऊ)	
मगर	नेपाली
मे-डेर	मुख (उसको)
मे-लेट	जिब्रो (उसको)
मे-केप	कान (उसको)
मे-पँढे	नाइटो
मे-सोस	बोसो
मी-स्याक	दाँत
मी-आरकीन	नड
मी-छाम	कपाल
मी-मीक	आखा (उसको)

यस उदाहरणबाट स्पष्ट देखिन्छ कि शब्द एकारबाट सुरु भएको छ भने मे र आकार इकार तथा उकार अगाडिबाट शुरु भएको छ भने मी उपसर्ग लागेर व्युत्पन्न नाम बन्दछ ।

संयुक्तता

मगर ढूटका दुईवटा शब्दहरू मिलेर नाम बन्दछ ।

जस्तै:-

मगर	नेपाली
मीक-डी	आँसु
मीक(आँखा), डी(पानी)	
डी-स्या	माछा
डी(पानी), स्या(मासु)	

३.६.२ अर्थको आधारमा

क) व्यक्तिवाचक नाम

ख) सामान्यवाचक नाम

ग) भाववाचक नाम

३.६.२.१ व्यक्तिवाचक नाम

कुनै व्यक्ति, वस्तु, स्थान, देश, महिना, दिन आदिको नामलाई व्यक्तिवाचक नाम भनिन्छ ।

व्यक्ति- लखन थापा, भरत थापा भानु दर्लामी

वस्तु- नमखन (सुर्य), ग्याहोट(जुन), टूगा(तारा)

स्थान- छाटीकोट रामघाट

महादेश-यूरोप, एसीया, अफरीका

देश- भारत, नेपाल, चीन

अञ्चल- मेची, कोसी, गण्डकी

जिल्ला- गोरखा, इलाम, डैलेख

ताल- फेवा, रुपा, नन्द भाउजु

पर्वत- एभरेस्ट कैलास

महिना-बैसाख, चैत

बार- आइतबार, सोमवार

३.६.२.२ सामान्य वाचक नाम कुनै व्यक्ति, वस्तु अथवा स्थानलाई किटेर देखाउनुले सामान्य रूपका नामहरूलाई सामान्यवाचक नाम भनिन्छ । जस्तै:-

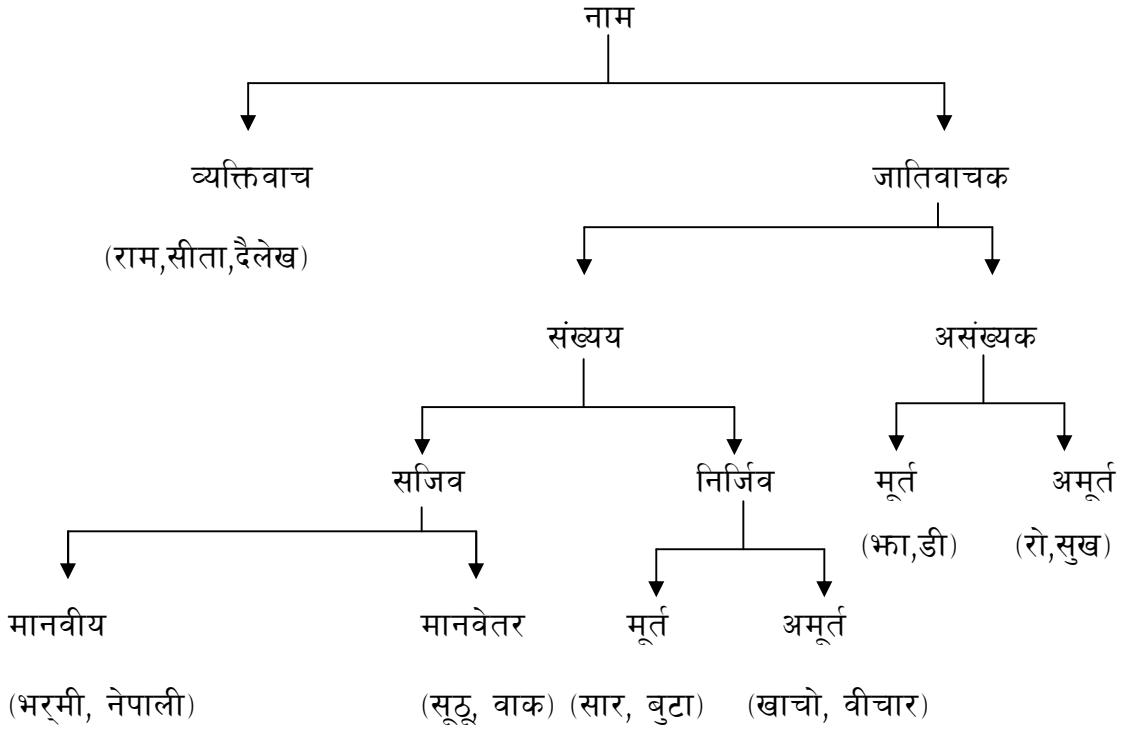
मगर	नेपाली
हेट	गाई
चीऊ	कुकुर
सटाक	आप
सूठू	बिरालो
घोर्लीक	आरु
ठोर	गोरु

३.६.२.३ भाववाचक नाम

व्यक्ति वा वस्तुको गुण, अनुभूति, अवस्था, धारणा, विधि, कार्य कुराहरूबारे बताउने नामलाई भाववाचक नाम भनिन्छ । मगर ढूटमा यो नाम अत्यन्त सीमित छ । जस्तै:-

मगर	नेपाली
रो	माया
जोवन	जवानी
मडू	थकाइ
ढर्म	धर्म

३.६.३ वाक्यात्मक तथा रूपात्मक आधारमा

३.६.३.१ व्यक्तिवाचक नाम

विशिष्ट सन्दर्भ देखाउने यस्ता नामले व्यक्ति, वस्तु, स्थान, धर्म, नदी, सागर, महाद्वीप आदिका नामलाई बोध गराउछ । यसले कुनै व्यक्ति वस्तु आदिलाई किटेर बताउने हुनाले यसलाई विशेष नाम पनि भनिन्छ । यो नाममा बहुवचनीय प्रत्यय लाग्दैन (...हेर्नु) ।

३.६.३.२ जातिवाचक नाम

कुनै खास जाति वा वर्ग विशेषको बोध गराउने नामलाई जातिवाचक नाम भनिन्छ । सामान्य वा जातिवाचक नाममा बहुवचनीय प्रत्यय लाग्न वा नलाग्नु सक्छ ।

क) संख्यय नाम

संख्यामा गणना गर्न सकिने नामलाई संख्यय भनिन्छ । यस्तो बहुवचन रूप को लिन सकिन्छ ।

जस्तै:-

मगर	नेपाली
मीजाको	छोराहरू
नेपालीको	नेपालीहरू
भरमीको	मान्छेहरू

ख) असंख्यय नाम

संख्यामा जणना गर्न नसकिने नाम असंख्य नाम हुन् ।

व्यक्तिवाचक र भाववाचक नाम असंख्य नाम हुन् ।

मगर	नेपाली
भा	माटो
डी	पानी
रो	माया

संख्यय नामलाई पनि दुई भागमा बाढ्न सकिन्छ ।

अ) मूर्त भा, डी

आ) अमूर्त रो, सुख

क) सजिव नाम प्राण हुने भाले वा पोथीको लिङ्ग बोध हुने नाम सजीव हुन् ।

जस्तै:- मगर	नेपाली
भरमी	मान्छे
सूठू	बिरालो
हेट	गाई

ठोर

गोरु

यसलाई पनि दुई भागमा विभाजन गरिन्छ, मानवीय र मानवेतर

अ) मानवीय

जुन नामले मानवलाई बुझाउँछ, त्यसलाई मानवीय भनिन्छ ।

जस्तै:- सीप्या (विद्यार्थी), दैलेखी, सुर्खेती, काठमाडौली

अधिकरण कारकमा बाहेक यो नामको सबै कारकहरूमा विभक्ति लाग्दछ ।

आ) मानवेतर:- मानव जाति भन्दा भिन्न जीवजस्तु पशुपंछीलाई जनाउने नामहरू मानवेतर हुन् ।

जस्तै:- मगर

नेपाली

हेट

गाई

रा

बाखा

बीउ

मुसा

ग्वा

कुखुरा

वाक

सुँगुर

ख) निर्जिव नाम

जीवन नहुने र लिङ्गबोध नहुने नामहरू निर्जिव नाम हुन् ।

जस्तै:- मगर

नेपाली

सार

फूल

चहस्च

खाचो

इम

घर

पोस्टक

किताब

निर्जिव नाममा विभक्ति र लिङ्गको रूप पाइदैन त्यो नामलाई पनि दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

अ) मूर्त

इन्द्रियद्वारा थाहा पाउन सकिने नामलाई मूर्त भनिन्छ ।

जस्तः-

मगर	नेपाली
रीक्मा	कलम
गेट्मा	खेलौना

आ) अमूर्त

मूर्त रूप नभई केवल भावद्वारा जान्न सकिने नामलाई अमूर्त भनिन्छ । जस्तै:- विचार, घटना आदि ।

३.७ सर्वनाम

नामको सन्दर्भ जनाउने अथवा नामको सट्टामा आउने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ, यसले कर्ता कर्म इत्यादि भै काम गर्दछ । कुनै भनाइ वा वर्णनमा एउटै नामलाई पटक पटक दोहर्‍याउनु पर्दा अप्ठ्यारो हुन्छ, भनाइलाई छोटो र राम्रो बनाउन सर्वनाम प्रयोग गरिन्छ, जस्तै:-

मगर	नेपाली
मनवीर दैलेखाड मूले ।	मनवीर दैलेखमा बस्छ ।
मनवीर ईमाडन ले ।	मनवीर घरमै छ ।
मनवीर छिनीड राहाले ।	मनवीर आज आउछ ।
यस भनाइमा सर्वनामको प्रयोग यसरी गरिन्छ,	
मनवीर दैलेखाड मूले ।	मनवीर दैलेखमा बस्छ ।
होसे ईमाडन ले ।	ऊ घरमै छ ।
होसे छिनीड राहाले ।	ऊ आज आउछ ।

माथीको उदाहरणमा मनवीर नामको सट्टामा होसे (ऊ) को प्रयोग भएको छ, त्यसैले होसे (ऊ)सर्वनाम हो ।

मगर भाषामा पाइने केही सर्वनामहरू

मगर	नेपाली
डा	म
कान	हामी
कानको	हामीहरू
नाड । नाको	तँ । तिमी
नाहाको	तिमीहरू
नाको	तपाईँ
होसे	ऊ
होसेको	उनीहरू
ईसे	यी
ईसेको	यिनीहरू आदि

३.७.१ सर्वनामका प्रकार

अर्थका आधारमा मगर ढूटमा सर्वनाम निम्नानुसार छ, प्रकारका छन् ।

- १) पुरुषवाचक सर्वनाम
- २) दर्शक वाचक सर्वनाम
- ३) प्रश्नवाचक सर्वनाम
- ४) निश्चय वाचक सर्वनाम
- ५) सम्बन्ध वाचक सर्वनाम
- ६) आत्म वाचक सर्वनाम

३.७.१.१ पुरुष वाचक सर्वनाम

भनाइमा बोल्ने सुन्ने र भनिने विषयको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ । यसलाई तीन प्रकारमा छुट्याउन सकिन्छ ।

३.७.१.१.१ प्रथम पुरुष

भनाइमा बोल्ने मान्छेको सन्दर्भ जनाउने सर्वनाम प्रथम पुरुष हुन्छ । जस्तै

मगर

नेपाली

डा इमाड आनलाड ।

म घर जान्छु ।

कान इमाड आनलिड ।

हामी घर जान्छौं ।

यहाँ डा(म), कान(हामी) ले बोल्ने मान्छेको सन्दर्भ जनाएकोले दुवै प्रथम पुरुष वाचक सर्वनाम हुन् ।

३.७.१.१.२ द्वितीय पुरुष

सुन्ने मानिसको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई द्वितीय पुरुष वाचक सर्वनाम भनिन्छ जस्तै:-

मगर

नेपाली

नाड मूले ।

तँ बस्छस् ।

नाहाको मूले ।

तिमीहरू बस्छौं ।

यहा नाड (तँ) नाहाको(तिमी)ले सुन्ने मानिससँगको सम्बन्ध देखाएकोले यी द्वितीय पुरुष वाचक सर्वनाम हुन् ।

३.७.१.१.३ तृतीय पुरुष

बोल्ने र सुन्य बाहेक अर्को सँगको सन्दर्भ देखाएकोले यसलाई तृतीय पुरुष वाचक सर्वनाम भनिन्छ ।

जस्तै:-

मगर

नेपाली

होसे आरमान सेहेच ले ।

ती युवती राम्री छे ।

होसेको पीहीन राहाले ।

तिनीहरू भोली आउँछन् ।

यहाँ होसे(ती) तथा होसेको (उनीहरू)ले बोल्ने सुन्ने बाहेक अर्को सँगको सन्दर्भ देखाएकोले यसलाई तृतीय पुरुष वाचक सर्वनाम भनिन्छ ।

३.७.१.२ दर्शक वाचक सर्वनाम

कुनै व्यक्ति वस्तु वा धारणा लाई तोकेर देखाउनेका लागि प्रयोग हुने सर्वनामलाई दर्शकवाचक सर्वनाम भनिन्छ । दर्शक वाचक सर्वनामलाई दुई भागमा बाढिन्छ, ती हुन् निकट वर्ती र दूरवर्ती । नजिकको सम्बन्ध देखाउनेलाई निकट वर्ती र तढाको सम्बन्ध देखाउनेलाई दूरवर्ती भनिन्छ, जस्तै:-

मगर

ईसे सटाक आले ।

होसे गेट्मा आले ।

ईसको मोइ आले ।

होसेको डइ आले ।

यहाँ ईसे, होसे, ईसेको, होसेको, दर्शकवाचक सर्वनाम हुन्

नेपाली

यो आप हो ।

त्यो खेलौना हो ।

यहा आमा हुनुहुन्छ ।

वहा दिदी हुनुहुन्छ ।

३.७.१.३ प्रश्नवाचक सर्वनाम

प्रश्न गर्नको लागि आउने सर्वनामलाई प्रश्नवाचक सर्वनाम भनिन्छ । मगर ढूटमा ५ वटा प्रश्नवाचक सर्वनाम छन्

कुसको(को), कूसे(कुन), ही(के), कूस(कुन)र सू(को)

कूसे, कूस, हीले सजिव वा निर्जीव अथवा अमानवीय वा मानवीय सन्दर्भलाई बुझाउछ ।

कुसको ले आदरार्थी मानवीय सन्दर्भ बुझाउछ भने सूले मानवीय सन्दर्भ जनाउछ ।

कूसको(को)

होलाड राहाच कूसको आले?

त्यहाँ आउने को हुनुहुन्छ ?

कूसे (कुन)

होसे भरमी कुसे आले ?

त्यो मान्छे कुन हो ?

सू (को)

डाके डाकाक्च सू आले ?

मलाई बोलाउने को हो ?

माथीका तीन वटै प्रश्नवाचक सर्वनामले मानवीय सन्दर्भ बुझाएका छन्

ही (के)

नाको ही जाट्ले ? तपाईं के गर्नु हुन्छ ?

ने ही जाट्ले ? तँ के गर्दछस् ?

यहाँ ही सर्वनामले अमानवीय सन्दर्भलाई देखाएको छ ।

३.७.१.४ अनिश्चय वाचक सर्वनाम

अनिश्चित सन्दर्भ दर्शाउने सर्वनामलाई अनिश्चय वाचक सर्वनाम भनिन्छ, यो सर्वनाम २ वटा छन् । सूड (कही), हीड(केही), कूला(कतै), कुसै (कुनै) अदि अनिश्चयवाचक सर्वनाम हो

मगर

नेपाली

कूही(कोही)

कूही ज्याले कूही लोहोले ।

कोही खान्छ, कोही फाल्छ ।

कूही रेटले कूही रापले ।

कोही हाँस्छ, कोही रुन्छन् ।

पट्ट (सबै)

पट्ट राहा ।

सबै आए ।

डी लाम पट्टको राहा ।

पानी ल्याएर सबै आए ।

३.७.१.५ सम्बन्ध वाचक सर्वनाम

जसे(जो) वा जुसे(जा) शब्दलाई सम्बन्ध वाचक सर्वनाम भन्दछ, यसको प्रयोग उपवाक्यको सन्दर्भमा गरिन्छ, जस्तै:-

मगर

नेपाली

जसे ज्याले, होसे जाट्ले ।

जसले गर्छ, उसले खान्छ ।

जूसे डिनले, आसे राको ।

जो पाउछ, त्यही ले ।

जसे जसे राहाले, होसकोइन जाटले ।

जो जो आउछन्, उनीहरूले नै गर्दछन् ।

३.७.१.६ आत्मवाचक सर्वनाम

मेन्, आफूलाई आत्मवाचक सर्वनाम भन्दछ, मगर ढूटमा आत्मवाचक सर्वनाम बनाउदा

सर्वनाममा ला जोड्नु पर्दछ, केही सर्वनामहरूमा हलन्त ल पनि थपिन्छ, जस्तै:-

डा+ल्+ला=डाल्ला

मगर

नेपाली

डा डाल्ला राहाच आले ।

म आफै आएको हु ।

नाड नाड्ला पुहुन्च आले ।

त आफै लडेको होस् ।

होसे मेनला राप्च आले ।

ऊ आफै रोएको हो ।

यी माथि राखिएका सर्वनामहरू डाल्ला (म आफै,) नाड्ला (तआफै) मेन्ला मेन्ला (उ आफै) क्रमश प्रथम, द्वितीय तृतीय पुरुषको रुपमा आत्मवाचक सर्वनाम जनाएको छ ।

३.८ विशेषण

नाम या सर्वनामको गुण अवस्था मात्रा परिमाण संख्या जनाउने पदलाई विशेषण भनिन्छ, जस्तै:-

मगर

नेपाली

ओरच

पहेलो

मामिन्च

काचो

चिक्च

कालो

वोच

सेतो

बढाको

ठूलो

लोच्च

लामो

ठूक्च

पीरो

काट

एक आदि

३.८.१ विशेषणका प्रकार

नेपाली भाषामा विशेषणलाई चार भागमा विभाजन गरे जस्तै मगर ढूटमा पनि ४ वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ,

३.८.१.१ गुण बोधक विशेषण

नामको गुण, दोष, विशेषता जनाउने शब्द गुणबोधक विशेषण हुन्छ, मगर भाषामा पाइने गुण बोधक विशेषण यस प्रकारको छ

मगर	नेपाली
सेहेच	राम्रो
जाप्च	मीठो
जीच	गुलियो
घाङ्च	अग्लो
टुन्च	होचो आदि

३.८.१.२ परिमाण बोधक विशेषण

कति वा के मात्रा र परिणाम जनाउने शब्दलाई परिमाण बोधक भनिन्छ । जस्तै:-

मगर	नेपाली
ढलीड	धेरै
चेकजा	अलिकति
इडीक	यति अदि

३.८.१.३ संख्या बोधक विशेषण

संख्या वुझउने विशेषणलाई संख्या बोधक विशेषण भनिन्छ, जस्तै:-

मगर	नेपाली
काट	एक
नीस	दुई
सोम	तीन

३.८.१.४ संकेत बोधाक विशेषण वा सर्वनामिक विशेषण

अर्को विशेष्य राखि त्यसको विशेषण बनाइ प्रयोग गरेको सर्वनामा स्वरुप विशेषणलाई सार्वनामिक वा संकेत बोधाक विशेषण भनिन्छ । जस्तै:-

मगर	नेपाली
होसे	त्यो
ईसे	यो
कूसे	कुन
पट्ट	सबै आदि

३.९ क्रिया

कुनै काम भएको वा हुने कुरा बुझ्नु वा वाक्य टुङ्गाउन सक्ने पदलाई क्रिया भनिन्छ । क्रिया पद २ किसिमका हुन्छन् सर्कमक क्रिया, अकर्मक क्रिया

सकर्मक क्रिया कर्म लिने	अकर्मक क्रिया कर्म नलिने
कुट्नु=डूङ्के । की, डाठाक्के । की	आन्के = जाने

३.९.१ लिङ्ग

मगर भाषामा कुनै व्याकरणीय लिङ्ग छैन प्राकृतिक लिङ्गको आधारमा सजीव नामलाई पुलिङ्ग वा स्त्री लिङ्गको रूपमा उल्लेख गरिन्छ ।

मौलिक लिङ्गी शब्दहरू

	पुलिङ्गी नाम	स्त्री लिङ्गी नाम
मुक्त नाम	मीभ्र बा (ठूलो बा)	माहाजा(स्वास्ती)
आकार-आ	भान्जा (जुवाइ)	नीमा(फुपू)

	भेना(भिनाजु) रेन्भा(युवा) कूबा (मामा) मामा(ससुरो) बाबा(पिता) मीजा(छोरा) लेन्जा(लोगने)	मीमा(माउ) गुमा(जेठानको श्रीमती)
इकार-इ	बोइ (पिता) भोइ -भाइ	नीनी भानजी मोइ(आमा) मीजी (छोरी) वैनी (बहिनी) नानी (नन्द)
उकार -उ	बाबू(काका) जेठू (जेठान) बाज्यु (बाजे)	भोजू (भाउजु) मैज्यु (सासु) सासू (श्रीमतीको दिदी)
एकार ए	दाजै(दाज) भडै(भदा)	फूपै(फुपू) जोमै(ज्वाइँ) डै (दिदी)
बद्ध नाम	ठोर (गोरु)	पसै (पुसाजु)

		आरमान(युवती) खोन(वुहारी) हेट (गाई)
--	--	--

प्रत्यय लागेर:- मान माननी लागेर मगर ढूटमा स्त्री लिङ्ग बन्दछ । यो दोहोरो शब्द मामान अथवा मानमानी बाट बनेको हो यसले माउ भन्ने अर्थ जनाउछ

पुलिङ्ग

स्त्री लिङ्ग

रक्षा (बाख्रो)

रक्षामान वा रक्षामानी (

बाख्रो)

चीउ (कुकुर)

चीउमान वा चीउमाननी(कुकुर्नी)

ग्वा (कुखुरा)

ग्वामान वा ग्वामाननी (कुखुरी)

वाक सुगुर

वाकमान वा वाकमाननी(सुगुरको माउ)

नी प्रत्यय लागेर बन्ने स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू

पुलिङ्ग

स्त्रीलिङ्ग

मगर

मगरनी

क्षेत्री

क्षेत्रीनी

बाहुन

बाहुनी

साहू

साहूनी

राना

रानानी

ई प्रत्यय लागेर बन्ने स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू

पुलिङ्ग

स्त्रीलिङ्ग

साला

साली

माहीला

माहीली

कान्छा	कान्छी
भान्जा	भान्जी
मीमा उपसर्ग लागेर बन्ने स्त्री लिङ्गी शब्दहरू	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
ग्वा (कुखुरा)	मीमा ग्वा (कुखुराको माउ)
वाक सुँगुर	मीमा वाक(सुगुरको माउ)
हेट(गाई)	मीमा हेट(गाइको माउ)

मगर भाषामा वाक्य बनाउदा सर्वनाम विशेषण तथा क्रियापदमा लिङ्गको कुनै प्रभाव पर्दैन जस्तै:-

मगर	नेपाली
मीरा ढेस्च ले ।	मीरा मोटी छे ।
होसे खेरके माहेक्ले ।	उनी दगुर्न सक्दिनन ।
राम ढेस्च ले ।	राम मोटो छ ।
होसे खेरके माहेकले ।	ऊ दगुर्न सक्दैन ।

३.९.२ वचन

मगर भाषामा व्याकरणीय वचन पाइदैन केवल नामसँग बहुवचनीय प्रत्यय जोडेर बहुवचन बनाइन्छ । मगर भाषामा बहुवचनीय प्रत्यय को लाग्दछ ।

मूल रुपिम	एक वचन	बहुवचन	प्रत्यय	
			एक वचन	बहुवचन
जजा(बालक)	जजा	जजाको	-	को
कान(हामी)	कान	कानको	-	को
भरमी(मानिस)	भरमी	भरमीको	-	को

मगर भाषामा व्याकरणीय वचन नभएकोले एउटै रूपको वाक्य बन्दछ, जस्तै:-

जजा ईमाड राहा ।

बालक घरमा आयो ।

जजाको ईमाड राहा ।

बालकहरू घरमा आए ।

माथिका वाक्यहरूमा जुनसुकै वचन भए पनि क्रियापदमा कुनै असर परेको देखिदैन

सारांश

मगर भाषामा पनि नेपाली भाषामा जस्तै मुक्त रूप र बद्ध रूप रहेको पाइन्छ, मगर भाषाको मुक्त रूपमा भाषिक प्रयोगका दृष्टिले स्वतन्त्र रूपले प्रयोगमा आउने गर्दछ, भने बद्ध रूप अफैमा स्वतन्त्र रूपमा प्रयोगमा नआएर अन्य रूपसँग गासिएर आउने गर्दछ । मगर बद्ध रूप निर्माण पनि परसर्ग र पूर्वसर्ग लागेर निर्माण हुने गर्दछ । मगर भाषाको रूप निर्माणमा मध्य सर्ग लागेको भने भेटिदैन । मगर भाषा पनि नेपाली भाषामा जस्तै नाम सर्वनाम विशेषण क्रिया वचन आदि पाइन्छ । नेपाली भाषामा जस्तै मगर भाषामा पनि यसको अफ्नै व्यवस्था रहेको छ ।

अध्यय चार

मगर ढूटको वाक्य व्यवस्था

४.१ वाक्य व्यवस्था

सामान्यतया भाषा प्रयोगमा विविध किसिमका समस्याहरू देखिन्छन् । भाषा प्रयोगका क्रममा देखिएका ती समस्याहरूको अध्ययन विश्लेषणमा आधारित भाषाविज्ञानलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञान भनिन्छ । मूलतः यस अन्तरगत सामाजिक भाषाविज्ञान, मनोभाषाविज्ञान, अनुवादविज्ञान कोशविज्ञान, शैक्षिक भाषाविज्ञान, शैलीविज्ञान संकथन विश्लेषण व्यतिरेकी तथा त्रुटिविश्लेषण आदि विषय क्षेत्रहरूको अध्ययन गरिन्छ ।

भाषा शास्त्रको पक्षको रूपमा वाक्य व्यवस्था रहेको पाइन्छ । वाक्यव्यवस्था विना भाषा सरल ससंगठितरूपमा संचालन हुन सक्दैन । भाषालाई निश्चित अर्थ दिन भाषाले व्यक्त गर्ने अभिव्यक्ति छुट्याउन स्वस्पष्ट्याउन पनि वाक्य व्यवस्थाका विभिन्न पक्षहरूको नै प्रमुख भूमिका खेलेको हुन्छ । त्यसरी नै निश्चित तथा संगठित रूपमा सामान्यार्थ र लक्षणार्थ बोध गर्न व्याकरणिक कोटिगत नै बढी व्याकरणिक र कोशीय अर्थ पनि वाक्य व्यवस्थाका विविध पक्षहरूबाट नै ज्ञान हुने भएको वाक्य व्यवस्थाको अहम भूमिका रहेको हुन्छ ।

४.२ वाक्य व्यवस्थाको परिभाषा

वाक्य सम्वन्धी सामान्य चर्चा गर्ने क्रममा निम्न विद्वानहरूका अभिव्यक्ति र अशयलाई मनन गर्नु सान्दर्भिक हुनेछः

।) व्याकरणत्मक कार्य आन्तरगत प्रत्ययहरूद्वारा संकेत गरिएका लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव, पक्ष, वाच्य, करण आदि आउछन् । नेपाली भाषामा शब्द क्रियासंग सम्वद्ध हुन आउने विभिन्न किसिमका प्रत्ययहरूद्वारा यी कोटिहरूको बोध हुन्छ (बन्धु २०५३: ८३-८४) । यसरी बन्धुका अनुसार व्याकरणात्मक कोटिहरू वाक्यसंग सम्वन्धित विशेष अर्थका लागि भाषा विशेषमा विभिन्न किसिमले प्रयुक्त हुन्छन् ।

।) नेपालीमा शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग योग्य रूप बनाउने निश्चित प्रक्रिया छ, जसलाई रूपायन भन्दछन् । व्याकरणिक अर्थका अभिव्यक्तिका लागि शब्दमा गरिने परिवर्तनलाई रूपायन भनिन्छ (शर्मा, २०५५:५०) । उनका अनुसार व्याकरणिक अर्थले वाक्य

व्यवस्थाका पक्षहरू जस्तै लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल पक्ष, भाव, आदिलाई वुझाउछ, भन्ने कुराको उल्लेख छ ।

)वाक्यमा लिङ्ग, वचन, काल, आदि छुट्याउन भने शब्दहरू जिउन सक्दैनन यिनले शब्दलाई रूपसाधक प्रययहरूद्वारा निश्चित बाटामा लैजान्छन् जसबाट वाक्यमा व्यवस्थितता आउछ(पराजूली, २०४९:७९) । उनका अनुसार शब्दहरूको जीवन्त तत्व नै व्याकरणिक कोटि हो । व्याकरणिक कोटिका आधारमा शब्दहरूले आफ्नो कार्य सम्पन्न गर्दछन् । शब्दलाई निश्चित कार्यात्मक पथमा अर्थ तथा वाक्यात्मक क्रममा समेत संगति ल्याइ भाषालाई सरल सुबोध र सहज बनाउनु पनि वाक्य व्यवस्थाको प्रमुख कार्य हो । त्यसैले कुनै शब्दको अर्थलाई स्पष्ट सुबोध, सटिक र सक्रिय तुल्याउनका खातिर पनि यसको भूमिका अतुलनीय रहेको पाइन्छ ।

) कोशीय अर्थ भएका एकाइ धातु । प्रतिपादिक वा शब्दलाई वाक्यात्मक सम्बन्ध र व्याकरणिक अर्थको अभिव्यक्तिका लागि गरिने परिवर्तनलाई रूपायन भनिन्छ । यसरी शब्दमा गरिने रूपायनले त्यस त्यस शब्दको कोटिमा परिवर्तन गरिदिन्छ । ...व्याकरणात्मक अर्थको परिवर्तनका लागि शब्दमा विभिन्न लिङ्ग, वचन, वचन, पुरुष, काल, पक्ष जनाउने गरी रूपायक प्रत्ययहरू गासिन्छन (ढकाल,२०५७:१३०) । उक्त

भनाइबाट अर्थयुक्त उच्चारणलाई व्याकरणिक स्तरमा उकाल्ने कुरा बुझिन्छ, साथै व्याकरणात्मक अर्थ परिवर्तनका लागि शब्दमा वाक्य गठनका तत्वहरू अपरिहार्य हुन्छ ।

उपयुक्त भनाइबाट के ज्ञात हुन्छ, भने व्याकरणिक कोटि वा वाक्य गठन भाषा तथा शब्द वर्गको जीवन्त पक्ष हो । यसले शब्द शब्द बीचको अन्तरसम्बन्ध देखाउनुका साथै व्याकरणात्मक कार्यको बोध गराउँछ । साथै शब्दको निश्चित अर्थ समेत प्रदान गर्दछ ।

) वाक्य- नाम (स) संरचनाका दृष्टिले ध्वनि रूप, पद, पदावली र वाक्यांश युक्त तथा प्रकार्यका दृष्टिले शब्द नै मुख्य भएकोले पूर्ण अर्थ वा भाव प्रकट गर्ने भाषाको आधारभूत एकाइ कुरा सार्थक शब्दहरूको समूह (नेवृश) ।

४.३ वाक्यका प्रकार

मगर ढूटमा सरल, संयुक्त र मिश्र वाक्य गरी तीन प्रकारको वाक्य पाइन्छन्

४.३.१ सरल वाक्य

एउटा मात्र उपवाक्य भएको वाक्यलाई सरल वाक्य भनिन्छ ।

मगर

नेपाली

हरीय छो ज्या ।

हरिले भात खायो ।

हरीय छो ज्यामभ्या ।

हरि भात खाइसक्यो ।

४.३.२ संयुक्त वाक्य

एक भन्दा बढी सरल वाक्यहरू जोडिएर बनेका वाक्यलाई संयुक्त वाक्य भनिन्छ (चापागाईं २०५३पृ१०२) । जस्तै:

मगर

नेपाली

रमेश सुन्तला लोआर र मनाङ का । रमेशले सुन्तला किन्यो र भोलामा हाल्यो ।

४.३.३ मिश्र वाक्य

एक वा एक भन्दा बढी आश्रित उपवाक्य एउटै मात्र मुख्य वाक्यको योगद्वारा बनेका वाक्यलाई मिश्र वाक्य भनिन्छ (चापागाईं पृ १०२) । मगर मिश्रवाक्य धेरै पाइदैनन

जस्तै:-

मगर

नेपाली

रमेशे देआ हरि इमान्दार ले ।

रमेशले भन्यो हरि इमान्दार छ ।

हरिए देआ डा स्कूल आन्ने ।

हरिले भन्यो म स्कूल जान्छु ।

डा छो डेनाङ रोटी ज्याले ।

म भात भन्दा रोटी खान्छु ।

४.४ वाक्य व्यवस्थाका तत्वहरू (व्याकरणिक कोटिहरू)

वाक्यव्यवस्थाका पक्षहरूका सम्बन्धमा पनि विद्वान् भाषा विद्हरू बीच फरक फरक धारणा रहेको पाइन्छ ।

व्याकरणत्मक धारा ती हुन जसले विभिन्न वस्तु, विचार र भाव जनाउने पदवर्गका अतिरिक्त रूपायन भइ वा विभिन्न प्रत्ययहरू थपिइ व्याकरणात्मक कार्य निष्पन्न गर्दछन् (वन्धु, २०५३:८३-८४) यस भनइबाट के प्रष्ट हुन्छ भने विभिन्न व्याकरणिक

कार्य गर्नको लागि प्रत्यय थपिइ रूपायन भइ शब्दवर्ग (नाम, सर्वनाम, क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, भाव, पक्ष, कारक आदि अठ पक्षलाई व्याकरणिक पक्ष भनिएको हो ।

। वाक्यगठन अन्तरगत नाम सर्वनाम विशेषण क्रियापद क्रियायोगी संयोजक विस्मयादिबोधक निपात आदि पदवर्गको साथै वचन लिङ्ग वचन पुरुष कारक काल भाव पक्ष वाच्य आदि सबै पर्दछन् । पद वर्गकै आधारमा लिङ्ग वचन कारक आदिको रूपायन हुने भएकोले यी सबै वर्गलाई एकै समूहमा राख्नु पर्दछ (डा. त्रिपाठी अन्य, २०३६:२८२) । उक्त भनाइमा जेसुकै उल्लेख भएता पनि पदवर्गले वाक्य गठनका आधारहरूको आश्रय नलिइ व्यकरणात्मक कार्य सम्पन्न गर्न सक्दैनन् । र यी दुवैको प्रकृति पनि बेग्ला बेग्लै भएकोले एकै वर्गमा राख्नु त्यति युक्ति संगत देखिदैन ।

। त्यसै गरी ढकालले आफ्नो कृति सामान्य भाषा विज्ञान पृ ३३१ मा रूपायन कोटिहरू भनेर लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल पक्ष भाव वाच्य आदर अकरण आदिलाई मानेका छन् ।

जे होस नेपाली भाषामा वाक्य व्यवस्थाका अन्य पक्षहरू वचन, लिङ्ग, पुरुष काल, भाव पक्ष वाच्य र कारक नै हुन् । यी तत्वहरू सम्वन्धी सामान्य सैदान्तिक जानकारी क्रमश प्रस्तुत गरिने छ ।

४.५ काल

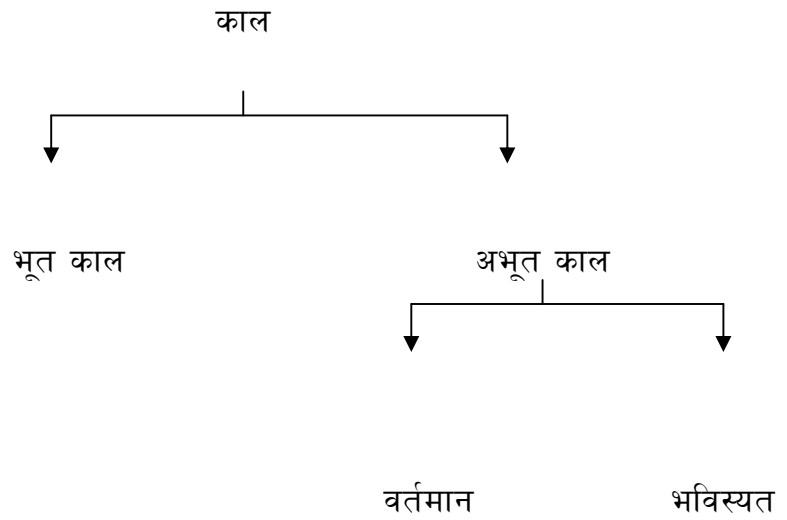
सामान्यतया कुनै काम भएको भइरहेको र हुने समयको द्योतक नै काल हो । यो समयसँग सम्वद्ध व्यकरणत्मक कोटि हो । नेपाली भाषामा क्रियाका रूपद्वारा कालको बोध हुन्छ । यसरी क्रियाका विभिन्न प्रत्ययहरू थपिइ काम गर्ने समयको बोध गराउने वाक्य व्यवस्थाको अर्को पक्ष काल हो । जिवित भाषामा कालको अस्तित्व रहन्छ । कालको परिभाषाको सन्दर्भमा निम्न भाषाविदहरू आ-आफ्नो धारणा व्यक्त गरेका छन्:-

। डा. अधिकारी काल क्रियापदको संकेतक कोटि हो (पृ ८४) ।

। डा. तिवारी कालको सामान्य अर्थ हो समय । व्यकरणमा क्रियाको त्यस रुपान्तरणलाई काल भनिन्छ । जसबाट कुनै कार्य समय अनुसार क्रियामा जोड दिइन्छ ।

प्रा.डा. पोखरेल क्रियाको अन्त्यमा समय जनाउने प्रत्ययका दुई समूहलाई काल भन्दछन् । (पृ ५३) क्रियाबाट व्यक्त हुने समय वक्ताले भनेको बेला (अहिले) भन्दा अगाडिको हो कि होइन भन्ने मात्रै छुट्याउने समयलाई काल भनिन्छ ।

कृष्ण प्रसाद पराजुली कालको क्रियामा विभिन्न अवस्था र समयलाई काल भनिन्छ । (पृ ८७) उपयुक्त भनाइबाट के बुझिन्छ भने वाक्यमा जुन कुरा बताइएको छ त्यो घटना कहिले घटेको हो भन्ने क्रियाको अवस्था वा समय बुझाउनेलाई काल भनिन्छ । अझ छोटकरीमा भन्नु पर्दा क्रियाका कार्य व्यापारलाई काल भनिन्छ । व्याकरणमा क्रियाको काललाई भूत, वर्तमान र भविष्यत गरी तीन भागमा छुट्याउने गरेको पाइन्छ । तर मगर ढूटको काल व्यवस्था दुई प्रकारको मात्र देखिन्छ ।

४.५.१ भूतकाल

वितिसकेको कुरा जनाउनेलाई भूतकाल भनिन्छ । यस कालमा काम भै सकेको हुन्छ । जस्तै

मगर

राम राहा ।

डै छो ज्या ।

सीप्याको पढीस्के आना ।

डौ मान भाटा ।

नेपाली

राम आयो ।

मैले भात खाएँ ।

विद्यार्थीहरू पढ्न गए ।

मेरो भोला हरायो ।

४.५.२ अभूतकाल

अभूतकाल भित्र अहिलेको समयलाई जनाउने वर्तमान काल हुन्छ भने पछि आउने वा हुने समय वा हुने समय जनाउँदा भविष्यत काल हुन्छ ।

अभूतकालको वर्तमान अवस्थालाई निम्न प्रकारले देखाउन सकिन्छ

४.५.२.१ सामान्य वर्तमान

मगर	नेपाली
जजा राप्ले ।	बालक रुन्छ ।
मीजा खेरले ।	बच्चा दगुर्छ ।
भरत पढीसले ।	भरत पढ्छ ।
डा छो ज्याले ।	म भात खान्छु ।

४.५.२.२ सार्वभौम वर्तमान

यसमा विश्वव्यापि सत्य पर्दछ ।

मगर	नेपाली
राघँए स्या ज्याले ।	बाघले मासु खान्छ ।
नामखान पस्चीमलाक कीम्ले ।	घाम पश्चिमतिर अस्ताउछ ।
रा घाँस ज्याले ।	बाखा घाँस खान्छ ।

४.५.२.३ अभ्यस्त वर्तमान

अभ्यस्तता पनि वर्तमानमा व्यक्त हुन सक्छ ।

मगर	नेपाली
हरीए गोरकन टाहा मेस्ले ।	हरिले विहानै मुख धुन्छ ।
होचे सेन ड मापढीसले ।	उसले कहिल्यै पढ्दैन ।

अभूतकालको भविष्यत सन्दर्भलाई निम्न प्रकारमा देखाउन सकिन्छ ।

४.५.२.१ सम्भावना (आ-ए)

मगर

लाफा आरहे मीरहे ।

कलाप चहीको आजेए ।

छीनीड नमस आरहे ।

नेपाली

साथी आउला नआउला ।

पर्ख एकछिन पछि खाउला ।

आज पानी पर्ला ।

४.५.२.२ चले (नेछ)

मगर

भरमीको राहाचले ।

हेटे छोसान ज्याचले ।

हरी छो ज्याचले ।

भरटे क्याम्पस पढीचले ।

नेपाली

मानिसहरू आउनेछन् ।

गाईले धान खानेछ ।

हरि भात खानेछ ।

भतर क्याम्पस पढ्नेछ ।

४.५.२.३ अट (ए)

मगर

होसे कलापयाक अटमूय ।

होचे ईम अटखासे ।

नेपाली

ऊ केही दिन बसोस ।

उसले घर बनावस ।

४.५.२.४ अपूर्णता

मगर

नाम्लेस कान पोखरा रामन ले ।

डै छो ज्यामन ले ।

भरते पोस्टक पढीसननले ।

नेपाली

आइसाल हामी पोखरा आउँदैछौ ।

मैले भात खाँदैछु ।

भरलते किताब पढ्दै छ ।

४.६ पक्ष

कुनै खास कालभित्र कुनै काम पूरा भइसकेको छ कि छैन काम पूरा भएको वक्ताले नै चालपाएको थियो कि भरखरै चाल पायो जस्ता कुनै परिस्थिति भित्रका मसिना कुराहरूको अतिरिक्त जानकारी पनि क्रियामा प्रयोग भएका रूपतत्व (उपसर्ग वा प्रत्यय) बाट थाहा

हुन्छ भने काल विशेषको कुनै खास परिस्थिति भित्रका ती विभिन्न अतिरिक्त संरचनालाई काल पक्ष भनिन्छ । पक्षले कालको विशेष अवस्थालाई बोध गराउने भएकोले कुनै भाषामा काल भित्र नै यसलाई समेटिएको पाइन्छ । अर्थात् क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो । पक्षको परिभाषाका सन्दर्भमा प्रस्तुत गरिएको केही विद्वान्हरूका भनाइहरू यस प्रकारका छन्:

। डा. वन्धु पक्ष क्रियासँग सम्बद्ध वाक्य गठनको आधार हो र यसले काम कुन कालावधिमा भयो भन्ने कुरा बताउछ (पृ ८६) ।

। डा. अधिकारी पक्षले खास कालको परिवेश भित्र क्रियाको कार्यको प्रकृति तथा वितरणलाई जनाउँछ (पृ. ८७) ।

। प्रा. डा. पोखरेल कुनै खास कालभित्र कुनै काम पूरा भइसकेको छ कि छैन काम पूरा भएको वक्ता ले पहिलेनै चाल पाएको थियो कि भर्खरै चाल पायो जस्ता कुनै खास परिस्थिति भित्रको मसिना कुराहरूको अतिरिक्त जानकारी पनि पनि क्रियामा प्रयोग भएका रूप तत्व उपसर्ग वा प्रत्ययबाट थाहा हुन्छ भने काल विशेषको कुनै खास परिस्थिति भित्रका ती विभिन्न अतिरिक्त संरचनालाई कालका पक्ष भनिन्छ (पृ ५६) ।

। मोहनराज शर्मा पक्ष भनेको क्रियाको कालको अवधि र अवस्था हो । पक्षको सम्बन्ध क्रियाको कालसँग छ ।

। नेपाली व्याकरणमा पक्षलाई विशेष काल पनि भनिन्छ ।

उपयुक्त भनाइको आसय यस्तो हुन आउछ भूत र अभूतकालमा घटेका घटनाहरूका क्रियाभेदहरूलाई पक्ष भनिन्छ । पक्षलाई कालका शूक्ष्म पक्ष पनि भन्ने गरिन्छ जुन क्रियासँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्दछ ।

४.६.१ पक्षको वर्गीकरण

पक्षका सन्दर्भमा नेपाली भाषामा यति नै पक्ष हुन् भन्ने कुरामा विद्वान्हरूबीच मतैक्य छैन । यसै परिप्रेक्षमा डा. वन्धु पक्ष पूर्ण, अपूर्ण र सामान्य गरी विभिन्न प्रकारका हुने सक्ने कुरा प्रति संकेत गर्दछ भने डा. अधिकारीले नेपालीमा अपूर्ण, पूर्ण, अभ्यस्त र अज्ञात गरी चार किसिमका पक्षहरू हुने कुरा स्वीकादछन् । जस्तै शर्मा भने भूतकालका सामान्य, अभ्यस्त, पूर्ण, अपूर्ण र अज्ञात गरी तीन पक्षहरू हुने कुरा बतउछन् ।

यसरी विद्वानहरू बीच मतैक्यको अभाव भएता पनि पक्षलाई यसरी वर्गीकरण गर्नु युक्ति संगत नै देखिन्छ

क) वर्तमान काल- सामान्य, पूर्ण, अपूर्ण

ख) भूतकाल:- सामान्य, पूर्ण, अपूर्ण र अज्ञात

ग) भविष्यत:- पूर्ण, अपूर्ण, सामान्य र सम्भावना

यस्तै मगर ढूटमा चार प्रकारका पक्षहरू पाइन्छन् अपूर्ण, पूर्ण, अभ्यस्त, अज्ञात

४.६.१.१ अपूर्ण पक्ष

यसले कामको निरन्तरता वा पूरा नभएको जनाउछ । जस्तै:-

मगर

ईसेको नूड्मन ले ।

सूरी रीक्मन ले ।

डा ज्यामन ले ।

इसेको नूड्मन लेआ ।

सूरी रीक्मन लेआ ।

डा ज्यामन लेआ ।

नेपाली

यिनीहरू जाँदै छन् ।

चिठी लेख्दैछ ।

म खाँदैछु ।

यिनीहरू जाँदै थिए ।

चिठी लेख्दै थियो ।

म खाँदै थिएँ ।

यहाँ मन (दे) प्रत्ययले कार्यमा निरन्तरता देखाएको छ ।

४.६.१.२ पूर्ण पक्ष

यसले कार्य सिद्धिएको जनाउछ । जस्तै:-

मगर

नाड्खन खान्म ले ।

नमस राहम ले ।

नाड्खन खान्म लेआ ।

नमस राहम लेआ ।

नेपाली

घाम लागेको छ ।

पानी परेको छ ।

घाम लागेको थियो ।

पानी परेको थियो ।

यहाँ म प्रत्ययको सहायताले वर्तमान तथा भूतकालमा पूर्णता जनाएको छ ।

४.६.१.३ अभ्यस्त पक्ष

कार्यको बारम्बारता अथवा अभ्यस्त स्वभाव जनाउने पक्षलाई अभ्यस्त भनिन्छ । जस्तै:-

मगर	नेपाली
राम खायाक पढीसोला ।	राम पहिले पढ्थ्यो ।
डै मारचाड ईम ओसोला ।	मैले सानोमा घर हेर्थे ।
डा बुटाड कालोला ।	म रुखमा चढेथ्ये ।

यहाँ धातुमा ओला प्रत्यय लागेर अभ्यस्त बनेको छ

४.६.१.४ अज्ञात पक्ष

पहिले थाहा नभएको तर पछि मात्र भनुभव गरेको अवस्था जनाउनेलाई अज्ञात पक्ष भनिन्छ । जस्तै:-

मगर	नेपाली
रामे ढलीड पढीस्लेसा ।	रामले धेरै पढेछ ।
नानी च राप्लेसा ।	बच्चा रोएछ ।

यहाँ लेसा प्रत्ययले क्रियाको अज्ञानता जनाएको देखिएको छ ।

४.७ भाव

भाव क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो र यसको सम्बन्ध पूरै वाक्यसँग रहन्छ । वाक्य व्यवस्थामा यस कोटिले कामको निश्चितता, अनिश्चितता, आज्ञा, संकेत, प्रश्न आदि बुझाउछ । क्रियाद्वारा अभिव्यक्तिको आसय अनुसार भावको वर्गीकरण पनि गरिन्छ । भावलाई वृत्ति अर्थ भन्ने पनि बुझ्ने गरिन्छ । भावकै सम्बन्धमा व्यक्त गरिएका केही विद्वानहरूका भनाइ यस प्रकार छन् ।

। वृहत नेपाली शब्दकोश कुनै वस्तु वा विषयका अस्तित्वमा आउने, रहने वा प्रस्तुत हुने स्थिति वा तत्व सत्ता अस्तित्व (२०५५:१००८) ।

- । डा. वन्धु क्रियासँग व्याकरणिक कोटि हो र यसको सम्बन्ध पूरै वाक्यसँग रहन्छ (२५३:८७) ।
- । डा. अधिकारी क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने काटिलाई भाव वा वृत्ति भनिन्छ (२०४८:८९) ।
- । ओझा र सुवेदी वक्ताद्वारा व्यक्त आसयलाई भाव वा अर्थ भनिन्छ । अभिव्यक्ति कथनको कुनै न कुनै अर्थ हुन्छ नै (२०५५:७३) उपयुक्त भनाइको आशय अनुसार वक्ताले आफ्ना भावना, इच्छा, आज्ञा, संकेत भावना जस्ता भावहरू मध्य कुनै एकलाई महत्वपूर्ण स्थान दिइ प्रकट गर्ने रीति वा शैली वा मार्ग नै भाव हो । जसमा कुनै खास प्रकारको भाव वा अर्थ प्रयोग गरिएको हुन्छ साथै यसको अर्थ अनुसार वर्गीकरण पनि हुन्छ भाव अनुरूप क्रियामा प्रत्यय रूप जनाउँछ ।

४.७.१ भावको वर्गीकरण

वास्तवमा नेपाली भावका यतिनै प्रकार छन् भन्ने किटान हुन सकेको छैन किनभने आधिकारिक वर्णनात्मक व्याकरणको निर्णय अझै हुन सकेको छैन । भावका प्रकार वा वर्गीकरणको सम्बन्धमा डा. वन्धुले निश्चयार्थ, अज्ञार्थ, संकेतार्थ, प्रश्नार्थ गरी चार भेदमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ (पृ ८७) । डा. अधिकारीले विध्यार्थ, सम्भावनार्थ र संकेतार्थ गरी तीन भेदमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ (पृ ८९) भने शर्माले निश्चयार्थ, आज्ञार्थ, संभावनार्थ र सन्देहार्थ गरी पाँच अर्थको उल्लेख गरेका छन् । यस्तै मगर ढूटको भावलाई पनि तीन किसिममा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ:- विध्यार्थ, संभावनार्थ, संकेतार्थ

४.७.१.१ विध्यार्थ

क) ओ

मगर	नेपाली
जाट्+ओ= जाटो	गर
राक्+ओ =राको	ले
मीस्+ओ =मीसो	सुत
सो+ओ =सोओ	उठ

रीक+ओ =रीको

लेख

घो+ओ =घोओ

छोप

गराड+ओ =गरनडो

उचाल

। नाड ईमाड नूड्ना ।

त घर जा ।

। ने छो फिनो ।

त भात पका ।

। ने इलाक राको ।

तैले यता ले ।

। ने गराडो ।

तैले उचाल ।

ख) ना

मगर

नेपाली

गेस्+ना= गेस्ना

खेल

राप्+ना =राप्ना

रो

खेर्+ना =खेर्ना

दगुर

सो+ना =सोना

उठ

राह्+ना =राहाना

आइस

नूड्+ना =नूड्ना

जा

पढीस्+ना =पढीसना

पढ

। नाड आलाक खेरना ।

त उता दगुर ।

। वीकास सोना ।

विकास उठ ।

। नाड पून्ना ।

त लड ।

ग) ऊ (ओ)

मगर

नेपाली

गा+ऊ=गौ

पी

ज्या+ऊ =जेयौ

खा

डा+ऊ=डौ

राख

डे+ऊ =डेउ

भन

चे+ऊ =चेउ

काट

का+ऊ =कौ

हाल

। ने डी गौ ।

तं पानी खा ।

। ईसके भाङ डौ ।

यसलाई भूइमा राख ।

। मेटाङ डी कौ ।

तरकारीमा पानी हाल ।

घ) नी । नीस (आदरार्थी)

मगर

नेपाली

गानी/गानीस

पिउनुहोस्

मूनी/मूनीस

बस्नुहोस्

रहानी/रानीस

आउनुहोस्

सोनी/सोनीस

उठनुहोस्

खरनी/खरनीस

दगुर्नहोस्

ज्यानी/ज्यानीस

खानुहोस्

भाक्नी/भाक्नीस

छुट्याउनुहोस्

। नाकोइ बढीन हूरनी ।

तपाईले कपडा धुनुहोस् ।

। नाकोई हुट सोटनी ।

तपाइ हात उठाउनुहोस् ।

। पट्ट मुनीस ।

सबै बस्नुहोस् ।

ड) आछाने । होला (उच्च आदरार्थी)

मगर

नेपाली

मूके आछाने ।

बस्नु होला ।

रूपके आछाने ।	सिलाउनु होला ।
सोके आछाने ।	उठ्नु होला ।
राके आछाने ।	आउनु होला ।
गेसके आछाने ।	खेलनुहोला ।
गाके आछाने ।	पिउनुहोला ।
राके आछाने ।	ल्याउनु होला ।
बाटके आछाने ।	विसाउनु होला ।

। नाको ईलाड मूके आछाने । तापाई यहाँ बस्नु होला ।

। नाको कलाप सोके आछाने । तापाई एकछिन उठ्नुहोला ।

। नाकोई छो ज्याके आछाने । तापाई भात खानुहोला ।

आज्ञार्थ वाक्यहरूमा प्राय कर्ता लुकेको हुन्छ, जब आदरार्थीको तह बढ्दै जान्छ, तब अनुरोधको मनसाय बढी व्यक्त हुने गर्दछ ।

४.७.१.२ इच्छार्थ

मनको इच्छा बुझाउने

क) अट

मगर

नेपाली

अटमीसे । अटमीसोस्

सुतोस्

अटजे । अटजेस

खाओस

अटराके । अटराकोस

ल्याओस

अटरापे । अटरापेस

रोओस

। होसे मीसनाड अटमीसोस ।

ऊ सुते सुतोस ।

। जजा अटगेसे ।

बच्चा खेलोस ।

। होसे राहानाड अटरहे ।

ऊ आए आओस ।

ख) ओस/उस

मगर	नेपाली
मीसोस । मीसूस	सुतोस
सोओस । सोऊस	उठोस
खेरोस । खेरुस	दगुरोस्
रापोस । रापूस	रोओस्
कासोस । कासुस	खुवाओस

४.७.१.३ प्रस्तावनार्थ

क) ईड

मगर	नेपाली
मू+ईड=मूइड	बसौ
नूड+ईड =नूडईड	जाऔ
मीस्+ईऊ=मीसीड	सुतौं
गेस्+ईड =गेसिड	खेलौ
खेर्+ईड =खेरीड	दगुरौ
रीक+ईड =रीकीड	लेखौं

४.७.१.४ संभावनार्थ

निश्चितता नजनाइ केवल अनुमान अथवा सम्भावना जनाउनेलाई सम्भावनार्थ भनिन्छ ।

क) सम्भावना आ+धातु+ए

मगर	नेपाली
आ+एटे=आएटे	बोलाउलां
आ+खाटे =आखाटे	बोलाउला
आ+जेय=आजेए	खालां
आ+नूडे =आनूडे	जाला

आ+रीके =आरीके

लेखला

माथि उल्लेखित सम्भावनालाई भविष्यतबाट छुट्याउन सकिन्छ । जस्तै नूडचले (जानेछ), राहाचले(आउनेछ), मीस्चले (सुत्नेछ) आदि ।

४.७.१.५ संकेतार्थ

क्रियाका बीच अनुमानात्मक वा काल्पनिक कारण र कार्यको स्थिति रहेमा संकेतार्थ व्यक्त हुन्छ । एक भन्दा वढी क्रियाहरूसँग संलग्न रहने हुनाले यसमा दुई उपवाक्यहरू निहित हुन्छ । एउटा सर्त उपवाक्य अर्को कार्य उपवाक्य ।

जस्तै:-

मगर

नेपाली

लाफै एटा डेहाड डा राहालाड ।

साथीले बोलायो भने म आउछु ।

यस वाक्यमा पहिलो उपवाक्य लाफै एटा (साथीले बोलायो) सर्त वा कारण जनाएको छ भने दोस्रो उपवाक्य डा राहालाड (म आउछु) सर्त पूरा हुने परिणाम । कार्य जनाएको छ ।

मगर

नेपाली

होचे सेच लेहाड आड्डै ।

उसले सुनेको भए भन्ला ।

होचे सेच लेहाड डेओला ।

उसले सुनेको भए भन्थ्यो ।

होचे सेच लेहाड डेचले ।

उसले सनेको भए भन्नेछ ।

सर्त उपवाक्यमा भूतकालिक क्रियापद आउछ कार्य उपवाक्यमा वर्तमान, भविष्यत, संभावनर्थ तथा विध्यार्थ मध्य कुनै पनि एउटा प्रयोग हुन सक्ने देखिन्छ ।

जस्तै:-

मगर

नेपाली

होचे सेआ डेहाड डेले ।

उसले सुन्यो भने भन्छ ।

होचे सेच लेहाड डेले ।

उसले सुन्यको भए भन्छ ।

होचे सेनेड डेले ।

उसले सुने भन्छ ।

सर्त उपवाक्यमा २ वटा वाक्य हुन सक्ने देखिन्छ, समापिका र असमापिका । समापिका क्रियामा डेहाड (भने) लाग्छ, असमापिका क्रियामा लहाड (भए) अथवा मूल क्रियामा नेछ (ए) लाग्छ ।

४.७.१.६ करण/अकरण

नेपाली व्याकरण अनुसार मुख्य क्रिया र सहायक क्रियाको अगाडि वा पछाडि न थप्दा स्वत अकरण बन्दछ, भने मगर व्याकरणमा क्रियाको अगाडि मा थपेमा अकरणमा परिवर्तन हुन्छ ।

जस्तै:-

करण		अकरण	
मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
रीक्के	लेख्नु	मारीक्के	नलेख्न
ज्याके	खानु	माज्याके	नखाने
ओस्के	हेर्नु	माओस्के	नहेर्ने
जाट्के	गर्नु	माजाट्के	नगर्ने
रहाके	आउनु	माराहाके	नआउने
रीका	लेख्यो	मारीका	लेखेन
ज्या	खायो	माज्या	खाएन

सारांश

प्रस्तुत अध्यायलाई हेर्दा प्रश्न, सम्भावना, आज्ञा, आश्चर्य जस्ता भाव बुझाउने मगर भाषाका वाक्यहरु निर्माण हुन सक्ने आधार पाइन्छन् । तर ती वाक्यहरु निर्माण गर्दा लिङ्गभेद भने भएको पाइदैन । जस्तो सीता घर गइन् (सीता इमाड आना), राम घर गयो (राम इमाड आना) । यस वाक्यबाट प्रस्ट हुन आउँछ कि मगर ठूठमा नामबाट भेद पाइन्छ, तर भेद भएता पनि लिङ्ग भेद पाइदैन ।

अध्याय पाँच

निष्कर्ष तथा सुझाव

भाषा यादृच्छिक हुन्छ । संसारभरि सबै भाषाहरूमा आ-आफ्नै परम्परा र नियमहरू रहेका हुन्छन् त्यसैले भाषा एउटा व्यवस्था पनि हो भनेर भन्ने गरिन्छ । यस व्यवस्था भित्र पनि थुप्रै उप व्यवस्थाहरू रहेको पाइन्छ । संसारभरि बोलिने भाषाहरू विभिन्न भाषिक परिवारबाट विकसित हुँदै आएको पाइन्छ, त्यही भाषिक परिवारहरू मध्ये भोटवर्मेली भाषा परिवारमा पर्ने मगर भाषा पनि एक हो । मगर भाषाको आफ्नो छुट्टै व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यो भाषा मगर जातिहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा बसाई सर्ने क्रममा भाषामा पनि हरेक ठाउँमा भिन्न भिन्नै तरिकाले प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययनले पनि नेपालको दैलेख जिल्ला अन्तरगत पर्ने नारायण नगर पालिकालाई समेटि अध्ययन गरी निष्कर्ष एवं सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन अनुसार मगर भाषामा १२ वटा स्वरवर्ण र ३२ वटा व्यञ्जन गरी जम्मा ४४ वटा वर्णहरू हेको पाइन्छ । नेपाली भाषा जस्तो मगर भाषामा ञ,ण,त,थ,द,ध,श,ष,क्ष,त्र,ज्ञ जस्ता वर्णहरू पाइदैन । त्यसैगरी एउटै वर्णलाई श्वसनका आधारमा (/./ जस्तै ल ल□) पनि पुनरावृत्ति गरिएको पाइन्छ । जसले श्वसनको आधारमा अर्थमा विभेद गर्दछ । यो मगर भाषाको वर्ण पक्षमा नेपाली भाषाको भन्दा पृथक

किसिमको विशेषता रहेको पाइन्छ । मगर भाषामा पनि नेपाली भाषामा जस्तै मुक्त र बद्धरूप रहेको पाइन्छ, मगर भाषाको मुक्त रूपमा भाषिक प्रयोगको दृष्टिले स्वतन्त्र रूपले प्रयोग आउने गर्दछ, भने बद्ध रूप आफैमा स्वतन्त्र प्रयोगमा नआएर अन्य रूपसँग गासिएर आउने गर्दछ । मगर बद्धरूप पनि परसर्ग र पूर्व सर्ग लागेर निर्माण हुने गर्छ । मगर भाषाको रूप निर्माणमा मध्यसर्ग भने लागेको भेटिदैन ।

त्यस्तै गरेर प्रश्न सम्भावना आज्ञा आश्चर्य जस्ता भाव बुझाउने मगर भाषामा वाक्यहरू निर्माण हुन सक्ने आधारहरू पाइन्छ ।

५.१ सुझाव

समग्रमा मगर भाषाको अध्ययन विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषाविद्हरूबाट केही हदसम्म सम्पन्न भएपनि गहन रूपमा हालसम्म यो भाषाको अध्ययन भने भएको पाइदैन मगर जातिहरूले बोल्ने मगर भाषा बोधगम्य हुँदाहुँदै पनि कतिपय कुराहरू अमिल्दो भएको

देखिन्छ । मगर भाषाको संसक्षण एवम् सम्बद्धर्न गर्नका लागि गहन रूपमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न जरुरी छः

१. मगर भाषी विद्यार्थीहरूका लागि शिक्षण गर्दा नेपाली र मगर दुवै भाषा बीचको भिन्नताबारे राम्रो ज्ञान हुनु पर्दछ ।

२. मगर भाषाको पठ्यसामग्री निर्माण गर्दा यी दुई भाषा बीचको विभेद र नेपाली भाषाको विभिन्न व्याकरणिक पक्षको अध्ययन गरी निर्माण प्रक्रियामा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

३. दोस्रो भाषीहरूलाई नेपाली भाषा सिकाइमा प्रभावकारिता ल्याउन उपर्युक्त पाठ्य सामग्री चयन गर्नु पर्दछ ।

४. मगर भाषाको विकास र विस्तारका निम्ति शब्दकोश र व्याकरणको विकास हुनु पनि आवश्यक देखिन्छ ।

५. मगर भाषा र नेपाली भाषाको बीच व्यतिरेकी विश्लेषणका साथै त्रुटि विश्लेषण पनि गरी नेपाली सिक्न सुगम तल्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

६. मगर भाषाको छुट्टै व्याकरणको निर्माण गरी भाषा प्रयोगमा स्थायीत्व दिन सकिन्छ ।

५.२ शैक्षणिक उपयोगिता

प्रस्तुत अध्ययनबाट मगर भाषा सम्बन्धी अध्ययन गर्न चाहने अनुसन्धान कर्ताहरूलाई उपयोगी हुने छ ।

१. मगर भाषाका पाठक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण कर्तालाई उपयोगी हुनेछ ।

२. मगर मातृभाषीले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटिहरूको जानकारी लिन उपयोगी हुनेछ ।

३. मगर भाषाका वर्ण, रूप, शब्द, वाक्य सम्बन्धी व्यतिरेकी अध्ययन भएकाले यस अध्ययनबाट नेपाली र मगर भाषाका के कस्ता समानता तथा भिन्नता रहेको हुन्छ, त्यसका जानकारी लिन उपयोगी हुनेछ ।

४. मगर मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई शिक्षण गर्न शिक्षकहरूलाई उपयोगी हुनेछ ।

५. मगर मातृभाषी विद्यार्थीलाई विमातृभाषी शिक्षकले शिक्षण गर्दा ती विद्यार्थीहरूले के कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन्, त्यसको पूर्वानुमान गर्न सकिन्छ ।

६. मगर मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई शिक्षण गर्दा के कस्तो सामग्रीमा जोड दिनु पर्ने हो सोको जानकारी लिन सकिन्छ ।

५.३ मगर भाषा सम्बन्धी सम्भावित शोध शीर्षकहरू

-)] मगर र नेपाली भाषाका पद संगतिको व्यतिरेकी अध्ययन,
-)] मगर र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन,
-)] मगर र नेपाली भाषाका वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन,
-)] मगर र नेपाली भाषाका अक्षर संरचना र लिपिका तुलनात्मक अध्ययन,
-)] कक्षा ५ मा अध्ययनरत मगर मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा गर्न सक्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण,
-)] मा. वि. तहका मगर मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा गर्न सक्ने त्रुटि क्षेत्रहरूको विश्लेषण,
-)] मगर लिपिको एक अध्ययन,
-)] मगर र नेपाली भाषाका कक्षा २ का पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन,
-)] मगर र नेपाली भाषाका प्राथमिक तहका पाठ्यक्रमको तुलनात्मक अध्ययन ।

सन्दर्भग्रन्थ सामग्री

पुस्तक सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज समसामयिक नेपाली व्याकरण (२०६१), काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज, बट्टीविलास भट्टराइ प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश (२०६१), काठमाडौं ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज भाषा शिक्षण: केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति (२०५५), काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

आचार्य, ब्रतराज, हाम्रो भाषा (२०५८) काठमाडौं, महाराजगञ्ज, चुनदेवी ।

उपाध्याय रेग्मी, चुडामणि, नेपाली भाषाको उत्पत्ति (२०४७), साभा प्रकाशन काठमाडौं ।

कानुन किताब व्यवस्था समिति: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ।

कानड मगर टूट नीसरा कट्छ्या ।

जर्ज ग्रियर्सनको लिङ्गविस्तिक सर्भे अफ इन्डिया भोलम-३ (१९९५ई) ।

थापा मगर, लोकबहादुर, नारायण तारुङ्ग मगर मगर टूट (भाषा) को मानक लेखन (२०६४) ।

नेपाली बृहत शब्दकोश (२०४०) नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान कमल पोखरी काठमाडौं ।

बरही(थापा) मगर, लोकबहादुर, मगराँती भाषाको व्याकरण नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, कमलादी, काठमाडौं ।

बुडा मगर, हर्ष बहादुर, मगर-रोमन-नेपाली-लिम्बू-अग्रेजी संक्षिप्त शब्दकोश ।

लुङ्गेली मगर, विजय, संक्षिप्त मगर व्याकरण तथा शब्द-सङ्ग्रह (२०६१) ।

लम्साल, रामचन्द्र, नेपाली भाषा र व्याकरण सनलाइट पब्लिकेशन स्टुडेन्ट बुक्स नयाँबजार कीर्तिपुर काठमाडौं ।

पोखरेल, बालकृष्ण, राष्ट्रभाषा, (२०२२) एडुकेशन इन्टरप्रइजेज प्रा. लि. काठमाडौं ।

Population Census 2001.

शोधपत्र सूची

उपाध्याय, जगन्नाथ तामाङ भाषा र नेपाली भाषाका व्यतिरेकी तुलना , अप्रकाशित एम. ए.

थेसिस नेपाली केन्द्रिय विभाग त्रि.वि.कीर्तिपुर २०४९ ।

तामाङ, मनिकुमार , खोटाङ जिल्लामा बोलिने तामाङ भाषा: एक अध्ययन' अप्रकाशित एम.

एड. थेसिस, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रिय विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुर २०६३ ।

भण्डारी, मानबहाद, नेपाली र मगर भाषामा वाक्य संगतिको व्यतिरेकी अध्ययन, अप्रकाशित

एम. एड.थेसिस शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रिय विभाग त्रि वि कीर्तिपुर ,(२०६०) ।

शर्मा, शेष कुमारी बाहिङ भाषा: एक अध्ययन एम एड थेसिस, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली

केन्द्रिय विभाग त्रि वि कीर्तिपुर (२०६४) ।

परिशिष्ट-क
स्वडेस शब्दसूची

क्र.सं.	नेपाली	मगर	क्र.सं.	नेपाली.	मगर
१	म	डा	२.	तिमी	नाको
३.	हामी	कान	४.	यो	ईसे
५.	त्यो	होसे	६.	को	कुसे
७.	के	ही	८.	छैन	माले
९.	सबै	पट्ट	१०.	धेरै	ढलीड
११.	एक	काट	१२.	दुई	नीस
१३.	ठूलो	बढाको	१४.	लामो	लोच्च
१५	सानो	मार्च	१६	स्वास्तीमान्छे	माभा भरमी
१७	लोग्नेमान्छे	लेन्जाभरमी	१८	व्यक्ति	भरमी
१९	माछा	डीस्या	२०	चरो	भुर्च ग्वा
२१	कुकुर	चीउ	२२	जुम्रा	सीक
२३	रुख	बूटा	२४	बिउ	छोयो
२५	पाल	ला	२६	जरा	जरा
२७	बोक्रा	बोक्रा	२८	छाला	मीछाला
२९	मासु	स्या	३०	रगत	हीउ
३१	हाड	हाड	३२	बोसो	मेसोस
३३	फुल	मीहीरु	३४	सिंग	मीराड
३५	पुच्छर	मेमे	३६	प्याँख	मीखार
३७	रौ,कपाल	मीछाम	३८	टाउको	मीटालु
३९	कान	केप	४०	आँखा	मीक
४१	नाक	नाहा	४२	मुख	मेङ्गेर
४३	दाँत	स्याक	४४	जिब्रो	लेट
४५	नड	आरकिन	४६	खुट्टा	मीहील
४७	घुँडो	घुँडो	४८	हात	हुट
४९	पेट	टूक	५०	घाटी	मीडूडा

५१	महिलाको छाति(स्तन)	छाटी	५२	मुटु	मीगीन
५३	कलेजो	कलेजो	५४	पिउनु	गाके
५५	खानु	ज्याके	५६	टोक्नु	जीक्के
५७	हेर्नु	ओस्के	५८	सुन्नु	सेके
५९	जान्नु	वारके	६०	सुत्नु	मीस्के
६१	मर्नु	सीके	६२	मार्नु	साट्के
६३	पौडनु	पौडीस्के	६४	उड्नु	भुर्के
६५	हिड्नु	ह्वाके	६६	आउनु	राहाके
६७	पल्टनु/ लेट्नु	मीसके	६८	बस्नु	मूके
६९	उभिनु	टोड्के	७०	दिनु	याहाके
७१	भन्नु	डेके	७२	सूर्य	नामखान
७३	चन्द्रमा	ग्यावट	७४	तारा	टुगा
७५	पानी	डी	७६	वर्षा,भर्री	नमस
७७	ढुङ्गा	लुङ	७८	बालुवा	बालुवा
७९	पृथ्वी	पृथ्वी	८०	बादल	डीबू
८१	धुवाँ	ढूवाँ	८२	आगो	म
८३	खरानी	वडाप	८४	बल्नु जल्नु	ढाके
८५	बाटो	लाम	८६	पहाड	मीपाड
८७	रातो	ग्याच	८८	हरियो	फीच
८९	पहेलो	ओर्च	९०	सेतो	बोच
९१	कालो	चीक्च	९२	रात	छुम्व
९३	तातो	जोस्च	९४	चिसो	च्योक्च
९५	भरि	पीड्च	९६	नयाँ	नयाँ
९७	असल	सेहेच	९८	गोला	गोलो
९९	सुकेको	छोक्च	१००	नाम	मीआरमीन

मगर ढूटको शब्दसूची

मुख्यगरी यो शब्दसूची निर्माणमा दैलेखमा रहेका मगरहरूले प्रयोग गर्ने चल्तीको भाषालाई शब्दसूची भित्र समावेस गरिएको छ । शब्दसूची तयार पार्ने क्रममा सकेसम्म यी शब्दहरूको रूपलाई ध्यान दिइएको छ । स्पष्टतः यो शब्दसूची मध्यपश्चिमाञ्चल भित्रको भेरी अञ्चलको पनि दैलेख जिल्लामा बोलिने मगर ढूटलाई मुख्य केन्द्र विन्दु मानेर तयार पारिएको छ ।

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
डउ	मेरो	डा	म
डाखट	मसँग	डालख	म जस्तो
डइ	मैले	नाड	तँ
नाको	तिमी	नाकोखट	तिमीसँग
नाकोके	तिमीलाई	नकोढीन्च	तिमीजस्तो
नाहाको	तपाईंहरू	कान	हामी
कानखट	हामीसँग	कानको	हामीहरू
कानढीन्च	हामीजस्तो	इसे	यो
ईसखट	योसँग	इसेढीन्च	योजस्तो
ईटीहड	यहाबाट	होसे	त्यो
होसेढीन्च	त्योजस्तो	होसेखट	त्योसँग
होसेको	तिनीहरू	होसके	त्यसलाई
होसेकोके	तिनीहरूलाई	होसको	तिनी
हाचेइ	त्यसले	कुसे	को
कुसखट	कोसँग	कुचेउ	कसको
कुसेढीन्च	कोजस्तो	कुटीड	कहाँबाट
कुचे	कसले	कुसके	कसलाई
ही	के	हीखट	केसँग
हीके	किन	हीओ	केको
हीढीन्च	के जस्तो	ढलीड	धेरै
काट	एक	काट्जा	एउटा

लोच्च	लामो	लोच्च लाम	लामो बाटो
मार्च	सानो	मार्चभरमी	सानोमान्छे
माभ्का	स्वस्नी	माभ्का भरमी	स्वास्नीमान्छे
डीस्या	माछ्छा	डीस्याको	माछ्छाहरू
भूर्च ग्वा	चरा	च्यू	कुकुर
सीक	जुम्ना	बुटा	रुख
बूटीड	रुखबाट	बुटाड	रुखमा
जरा	जरा	जराको	जराहरू
जराईड	जराबाट	बोका	बोका
बोकाको	बोकाहरू	मीछ्छाला	छ्छाला
स्या	मासु	भइसीओ स्या	भइसीको मासु
हेटो स्या	गाइको मासु	वाको स्या	सुगुरको मासु
हाड	हाड	मेसोस	बोसो
मीराड	सिड	मेमे	पुच्छर
भइसीओ मेमे	भइसीको पुच्छर	बादरो मेमे	बादरको पुच्छर
मीखार	पखेटा	भूर्चग्वाओ मीखार	चराको प्वाँख
मीटालु	टाउको	मीछ्छाम	कपाल
मीछ्छामको	कपालहरू	मीछ्छामीड	कपालबाट
मीछ्छामे	कपालले	मीमीक	आँखा
मेगेर	मुख	नाहा	नाक
मेकेप	कान	स्याक	दाँत
मेलेट	जिब्रो	आरकीन	नड
मीहील	खुट्टा	मीहूट	हात
मीटुक	पेट	मीढुडा	घाटी
मीगाला	गाला	मीटार	निधार
मीगीन	मुटु	टिघ्ना	तिघ्ना
गाचिस्च	पिउनु	गाले	पिउछ
गाचै	खादै	गानिथिड	पिएपछि

जीकके	टोक्नु	जीका	टोक्यो
जीकले	टोकछ	जीकनीथीड	टोकेपछि
सेके	सुनु	सेहा	सुन्यो
सेचै	सुन्दै	वार्के	जान्नु
सीया	मच्यो	साटा	माच्यो
भूर्के	उडनु	भूर्ले	उडछ
सोना	उठ	सोआ	उठ्यो
नामखन	घाम	ग्यावट	चन्द्रमा
सरग	सरग	राके	आउनु
मूनी	बस	रापके	रुनु
रेटके	हाँस्नु	याके	दिनु
लुङ	ढुङ्गा	भा	माटो
डी	पानी	म	आगो
ग्याच	रातो	फीच	हरिया
चीक्च	काले	जोस्च	तातो
नयाँ	नयाँ	सेच	राम्रो
नमस	वर्षा	डीबू	बादल
धूवा	धूवा	ढाच	बल्लु
ढाले	बल्यो	जुम्च	जाडो
गोलो	गोलो	मीआरमीन	नाम
बोन	वन	नदी	नदी
बडाप	खरानी	डाडो	डाडो
देवतौमिआरमीन	देवताको नाम	देवता	दवता
भूत	भूत	मेवेन	दिसा
मरोस	पिसाब	रेन्जा	तन्नेरी
आरमान	तरुनी	बूढाभर्मी	बूढामान्छे
ढनी	धनी	ठूक्च	पीरो
हीउँ	हिउँ	भेरेलुङ	असिना

शरीरका विभिन्न अंगहरू सम्बन्धी

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
मीटालू	टाउको	मीपूठा	पुरुष यौन अंग
मीछाम	केश	मीपूठा	महिला यौन अंग
मीमीक	आँखा	केपो मेबेन	कानेजुजी
मीनाहा	नाक	कूम	काँध
मीटार	निधार	मेबेन	दिसा
मेकेप	कान	मेरोस	पिसाव
चीउडो	चिउँडो	वाक	बान्ता
मीडूडा	घाँटी	सास	सास
कूम	कुम	पसिना	पसिना
मीहूट	हात	नाप	सिंगान
मीहील	खुट्टा	कण्डो	कण्डो
नलीहील	नलीखुट्टा	मेखे	आन्द्रा
टिघ्रा	तिघ्रा	डेस	पीप
मीगाला	गाला	म□ा	घाउ
मेडेर	मुख	आर्कीन	नड
मिलेट	जिब्रो	मीछाला	छाला
ठूक	थुक		गुप्ताङ्गको रौं
ढाड	ढाड		वीर्य
डूट	स्तन(महिलाका)	बेरो	गुद्धार
मेगेरे	पुरुषको अण्डा	मासी	मासी
मीगीन	मुटु	मीछाती	छाती
पेडे	नाइटो	मीहू	रगत

बोटविरुवा सम्बन्धी

मगर ढूटमा बोटविरुवा सम्बन्धी आफ्नै प्रचलित नाम शब्दहरूको प्रयोग पाइनुका साथै विभिन्न क्षेत्रका भाषाबाट आगान्तुक शब्दका रूपमा पनि लिइएको छ । उक्त नामहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
बूटा	रुख	नीगाला	निंगालो
सीड	दाउरा	मकै	मकै
जू	काँडा	पाऊडोर	कोदो
ऐसेलु	ऐसेलु	फापर	फापर
कफल	काफल	आलू	आलु
कागटी	कागती	गान	सागपात
दारसिँड	साज	सेवी	सिमी
सार	फूल	मुरगान	च्याउ
बुटओ जरा	रुखको जरा	इयो	काक्रो
आरखोट	खन्यौ	भट्ट	भट्टमास
बुटओ जरा	रुखको जरा	ल□ा	पात
घ्यो	सिस्नु	कोड्या	फर्सी
हूँक	बास	घोर्लीक	आरु
बोमस्या	कृपिण्डो	खल्लूक	तिजु
य□ाक	पिडालु	मास	तेछ्रो
फोक्सीड	साल		

समय सम्बन्धी

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
गोराक	बिहान	आपीहीरीन	पर्सि
छीनीड	आज	तीस्यानीड	हिजो
नमसीन	दिउँसो	नवीलाक	राती
पीहीन	भोलि	वर्ष	वर्ष

नवीलाक	बेलुका	महिना	महिना
खाइनिड	अस्ति	खालेस	पोहर
हप्ता	हप्ता		

घर सम्बन्धी

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
गलाम	ढोका	मूसोल्टो	मुसोल्टो
भ्याल	भ्याल	ठेलुवा	ठेलुवा
लाङ्घा	समुदाय, गाउँ	बढनी	कुचो
ठाउँ	ठाउँ	म ☐ ल ☐ पका	ज्वाला
लाम	बाटो	गाग्री	गाग्रो
ग्वा खोर	कुखुराको खोर	बटल	बोतल
वाको खोर	सुँगारको खोर	साबून	साबुन
भाँडा	भाँडा	ठाप	भय्याङ
ड्यो	काक्रो	चिमटा	चिम्टा
भाङ	भुइँ	लोहोरा	लोहोरो
भटा	जाँतो	सिट्न	बढारबुढुर
ऊसा	ओखती		

खानेकुरा र भेषभुषा सम्बन्धी

मगर	नेपाली	मगर	नेपाली
भोल	भोल	घीऊ	घिउ
ज्याचकूरा	खानेकुरा	बढीन	लुगा
ढूढ	दूध	जूत्ता	जुत्ता
छो	भात	सून	सुन
मेट	तिउन	गून्या	गुन्यौ
अरनी	खाजा	चोला	चोलो
हान	जाँड	पटूका	पटुका

रक्सी	रक्सी	छरूओ पीठो	चामलको पीठो
माड	माड	गहूँ	गहूँ
मसाला	मसाला	गहूँओ पीठो	गहूँको पीठो
छा	नुन	आटो	मकैको भात
सीरी	तेल	छुरु	चामल
चीनी	चिनी	स्या	मासु
		डिस्या	माछा

परिशिष्ट - ख

वाक्य सूची

नेपाली	मगर
। तपाईंको नाम के हो ?	नाकूड मीआरमीन ही आले ?
। तपाईंको घर कहाँ हो ?	नाकूड इम कूलाड आले ?
। यो हाम्रो गाउँ हो ।	ईसे कानूड लाङ्घा आले ।
। यो मेरो जुत्ता होइन ।	ईसे डउ जूत्ता माहाले ।
। आज गर्मी हुनेछ ।	छीनीड खानके ले ।
। त्यो मान्छे को थियो ?	होसे भरमी कुसे ल्या ?
। त्यहाँ रुख थिएन ।	होलाड बूटा माल्या ।
। यहाँ धेरै केटाकेटी छन् ।	ईलाड ढलीड मीजाको ले ।
। यो नयाँ कोदालो हो ।	ईसे नयाँ कोदलो आले ।
। त्यहाँ केही हल्ला थियो ।	होलाड मारच हल्ला लेआ ।
। हल्ला नगर ।	हल्ला माजाट्नी ।
। त्यहाँ धेरै गाउँ छन् ।	होलाड ढलीड लाङ्घा ले ।
। मलाई जाडो लागेको छ ।	डाके जुमने ।
। त्यो गाउँ ठूलो थियो ।	होसे लाङ्घा करङ्च ल्या ।
। यो कोठा सानो छैन ।	ईसे कोठा मार्च माले ।
। तिम्रो घर ठूलो छ ।	नाकूड इम करङ्च ले ।
। यी ढुङ्गाहरू गह्रौं छैनन् ।	ईसे लङ्को लिस्स माले ।
। उसको घर पुरानो थियो ।	होस्कूड इम पूरानो लेआ ।
। उनी मेरा जेठा दाजु हुन् ।	हास्को डउ जेठा दाजै आले ।
। एउटा भैसी खोलो तर्दै छ ।	काट भैसी खोला तरीस्मन ले ।
। पानी चिसो छ ।	डी च्योक्च ले ।
। म हिजो राती सुतिन ।	डा टीस्यानीड मामीसा ।

) त्यहाँ को सुतिरहेको छ ।
) तिम्नो छोरा कति वर्षको भयो ?
) अब हामी सुतौ ।
) बच्चा विहान जन्मेको थियो ।
) म त्यो गाउँमा जन्मेको थिएँ ।
) ऊ व्यापारी होइन
) ती गोठाला हुन् ।
) त्यहाँ तिमी के गर्दै छौ ।
) बिरालोले एउटा चरो समात्यो ।
) बिरालो रुखमा चड्दै छ ।
) यो औठी फलामको हो ।
) तिमीलाई के भयो ?
) अब भात पकाऊ ।
) त्यो मासु नखाउ ।
) मैले यी भिजेका लुगा के गर्ने ।
) चरो समातियो ।
) तपाइलाई यो कमिज कसले बेच्यो ?
) उसले मलाइ थोरै आलु दियो ।
 ।
) ऊ माछा बेच्दैछ ।
) लट्ठीले सर्प मारियो ।
) छुरीले काठ नकाट ।
) यहाँबाट काठमाडौँ कति टाढा छ ।
) उसको पछाडि हिड ।
) उसको छोरा छोरी भन्द अग्लो छ ।

होलाड कुसे मीसून मूमने ।
 नाकूड मीजा कूरीक वर्षओ छाना ?
 अब कानको मीसीड ।
 मीजा गोराड फून्च आले ।
 डा होसे लाड्घाड फून्च आले ।
 होसे व्यापारी माहाले ।
 होसेको माहारे आले ।
 होलाड नाको ही जाट्म ले ।
 सुटुय काट भूर्च ग्वा जीमा ।
 सूटू बूटाड काल्मनै ले ।
 ईसे औठी फलामो आले ।
 नाकोके ही छाना ?
 अब छो ठोनी ।
 होसे स्या माज्यानी ।
 डै ईसे छिम्च वडीन ही जाट्के ।
 भूर्च ग्वा जीम्टीसा ।
 नाकोके ईसे कमिज कूचे आर्ला ?
 होसकोई डाके अलिकति आलु याहा
 ।
 होचे डीस्या आर्लामनले ।
 डाड्डै बूल साटाका ।
 छुरीय काठ माचेऊ ।
 ईटीड काठमाडौँ कूरीक लोस ले ।
 होचेउ नून वान ।
 होसकूड लेन्जामीजा मास्टमीजा
 देनाड घाड्च ले ।

-) तपाईको गाउँमा कति वटा घर छन् ?
) यस भैसीले कति पानी खान्छ ?
) मैले उनीहरूलाई दाउरा काट्दै गरेको देखे ।
) म डाली बुन्न जान्दिन ।
) त्याहाँ जान सकिन ।
) म घर जान्छु ।
) हामीले उसलाई मद्दत गर्नुपर्छ ।
- नाकूड लाङ्घाड कूडीक ईम ले ?
 ईसे भैसीय कूडीक डी गाले ?
 डै होसेकोके सीड चेचै जाट्च डाडा ।
 डा डाली जाके मावार्ले ।
 होलाड आन्के माहेका ।
 डा इमाड आन्ने ।
 कानकोइ होसकोके मद्दत जाट्के परीरले ।
 डै रामके पोस्टक याहा ।
 डै छो ज्या ।
 डा बजार आना ।
 डा रेटा ।
 डाके ईसे जूता ठीक्क खाट्ले ।
 डउ मीहूट ओसेटा ।
 नमस राहा ।
 डाके रन्छीया ।
 डउ नीस दाजै भया ले ।
 केटो चलाख ले ।
 भिट्री जूम्च ले ।
 भरटे टीस्यानीड ही ज्या ।
 भरते छो ज्याके आना ।

परिशिष्ट- ग

सम्वाद

जीउँदो सहिद (नेपालीमा)

यो कक्षा कोठा हो । यहाँ दुई कक्षाका विद्यार्थीहरू पढ्छन् । आज पहिलो घण्टी मगर भाषाको हो मगर भाषा पढाउन भानु गुरुआमा आउनुभएको छ ।

भानु गुरुआमा : (आफ्नो भोलाबाट एउटा तस्वीर निकाल्दै) ल हेर यो तस्वीर कसको हो ?

विद्यार्थीहरू:(एकै चोटी) चिनिन गरुआमा ।

गुरुआमा: यो तस्वीर लखन थापा मगरको हो ।

डिलमाया दर्लामी : गुरुआमा लखन थापा मगर को हो ?

गुरुआमा: उहाँ हाम्रो देश नेपालको जीउँदो सहिद हुनुहुन्छ ।

रैमती राम्जाली: सहिद भनेको के हो गुरुआमा ?

गुरुआमा: सहिद भनेको त्यस्तो मान्छे हो जसले देश र जनताको प्रजातन्त्रको लागि जीउज्यान दिन सक्छ ।

गंगा गाहा: उहाँ कसरी सहिद हुन भयो, गुरुआमा ?

गुरुआमा: उहाँले सबैभन्दा पहिले श्री ३ जंगबहादुरको अन्याय र अत्याचारको विरोध गर्नुभयो । यो वि. सं. १९३२/३३ ताकाको कुरा हो

रविन सुनखरी : उहाँको जन्मस्थान कहाँ हो नि, गुरुआमा ?

गुरुआमा: उहाँको जन्मस्थान गोरखा जिल्लाको बुङ्कोट काऊल्या भन्ने गाउँ हो । उहाँको जन्म वि.सं. १८९१ सालमा भएको हो । त्यसपछि वहाँ २० वर्षको हुँदा पुरानो गोरख गण भन्ने मगर पल्टनमा भर्ति हुनु भएको थियो । उहाँ तेज र सिपालु हुनुहुन्थ्यो । त्यसकारण वहाँ भर्ती भएको १४ वर्षमा नै कप्तान हुनभयो ।

डिलमाया दर्लामी : त्यसपछि के भयो नि, गुरुआमा ?

गुरुआमा: वहाँ वि सं. १९२७ तिर आफ्नो मिल्ने साथी कप्तान जयसिंह चुमी राना मगरसँगसँगै छट्टी लिएर बुङ्कोट जानु भएछ । त्यसपछि वहाँ पल्टन फर्कनु भएन । बरु साथी जयसिंह चुमी मगरसँग मिलेर नयाँ पल्टन संचालन गरे ।

चन्द्र सिजाली: अनि त्यसपछि के भयो नि, गुरुआमा ?

गुरुआमा: वहाँले वि सं. १९३२ मा राणा शासनको विरोध गर्न थाल्नुभयो । यो कुरा थाहा पाएर श्री ३ जंगबहादुरले आफ्नो कान्छा भाइ धीर शमसेरलाई फौज लिएर बुङ्कोट

पठाउनु भयो । धीर शमसेरको फैजले लखन थापा र आफ्नो साथीहरूलाई पक्डेछन् त्यस पछि वि.सं. १९३३ फागुन २ गतेका दिन बेलउतीका रुखमा भुण्डाएर लखनको ज्यान लिएको थियो ।

गुरुआमा : त्यसो भएको हुनाले लखन थापा मगरलाई हाम्रो देश नेपालले पहिलो सहिद भनेको हो र नेपाल मगर संघ सबैले फागुन २ मा लखन थापा मगरको सम्झनाको रुपमा मनाउने गरिन्छ ।

गंगा गाहा : गुरुआमा ! त्यो तस्वीर हाम्रो कक्षा कोठाको भित्तामा भुण्डाएर राखौं है ?

गुरुआमा : ल हुन्छ, सबै मिलेर राम्रोसँग भण्डाउ (तस्वीर गंगाको हातमा दिदै) र सबैले नमस्कार गर है ।

सबै विद्यार्थीहरू: हुन्छ, गुरुआमा (तस्वीर भुण्डाएर पालैसँग सबैले नमस्कार गर्छन्, घण्टी बज्छ, गुरुआमा पछि पछि विद्यार्थीहरू कक्षा कोठा बाहिर निस्कन्छन्)।

जीऊँकर सीम्लेस (मगर ढुट भाषामा)

ईसे कट्छ्या कोठा आले । ईलाड नीस कट्छेउ सीप्याको पारीसले । छीनीड अघेरा घन्टी मगर ढूटो आले । मगर ढूट पारीसाक्के भानु वापमोइ रामलेको ।

भानु वापमोई(मेकुड सानाईड काट टस्वीर छिक्लेको): ल ओँस्नी ! ईस टस्वीर कुचेउ आले ?

सीप्याको (काट्टईचोटी) : माट्चीन्डीयास वापमोइ !

वापमोई:: ईस टस्वीर लखन ठापामगरकुड आले ।

डिलमाया दलामी : वापमोई लखन ठापा मगर सु आले ?

वापमोई: होस्को कानूड मूलूक नेपाली जीऊँकर सीम्लेस आले ।

रैमती राम्जाली: सीम्लेस डेच ही आले, वापमोई ?

वापमोई: सीम्लेस टेच होडीनेच भरमी आले जसे मेलीसो र जनटाकुड परजाटन्टरऊ लागी जीऊँ ज्यान याके योकले ।

गंगा गाहा:: होसको कूट सीम्लेस छान्काड वापमोई ?

वापमोई: होस्कोइ पट् टेनाड अघेर सीरी ३ जङ्गबहादुरकुड अन्न्याय र अट्ट्याचारो बीरोढ जाट्काड । ईस बीक्रम सम्बट १९३२/३३ लाकाऊँ कुरा आले ।

रविन सुनखरी : होसकुड जन्मठाट कुलाड आले नी वापमोई ?

वापमोई: होस्कड जनमठाट गोरखा जील्लऊ बूडकोट काऊल्या टेच लाडघाड आले । होस्कड जनम बीकर्म सम्बट १८९१ लेसाड छान्च आले । हटूड होस्को २० बरसओ छान्नाड, पूरानो गोरखगन टेच अकील्या लेकाड होट छान्नाड होसको भरटी छान्च १४ बरसाड ज कप्टन छान्च आले ।

डिलमाया दर्लामी : हटीड ही छान्नेसा नी, वापमोई ?

वापमोई : होसको बी.सं. १९२७ लेसाड मेकूड खाट्च लाफा कप्टन जयसीड चुमी रानामगरको कठा छूट्टी लाम बूडकोट नूडलेसकाड । हटूड, होस्को पल्टनाड मालेस्काड । बूटई लाफा जयसीह चुमी मगरको कठा खनटनीठीड न्याँ पल्टन ठूडलेसकाड ।

चन्द्र सिजाली : हटीड ही छान्नेसा नी वापमोई ?

वापमोई : होसकोई बी.सं. १९३२ लेसाड राणा सासनो बीरोढ जाट्के ठाल्लेस्काड । ईसकूरा ठाहा डीन्नीठीड सीरी ३ जङ्गबहाडूरे मेनो कान्छा भोया ढीरसमसेरके फऊजेलाम बूडकोट बीरीन्लेसा । ढीरसमसेरो फउजे लखन थापामगर र मेकूड लाफाकोके घोलेसा । हटूड बी.सं. १९३३ खरसाहाक २ सेरीआड बेलऊटीओ आरटूड बी.सं. १९३३ खूरसाहाक २ सेरीआड बेलऊटीओ आरटूमाड चेलोम लखनकूड ज्यान लालेसा ।

होट छान्नाड लखन ठापामगरकोके कानूड लीस नेपालो अघेरा अघेरा सीम्लेस डेच आले र नेपाल मगर गूमसेठई पट्ट लेस खरसाहाक २ आड लखन ठापामगर आरमीट्याक मन्डच जाट्मले ।

गंगा: वापमोई , होस टस्वीर कानूड कट्छ्या कोठऊ भीट्टाड हाक्म डईड हई ?

वापमोई : ल, छान्ने पट्टको खाट्म सेहम हाक्नी (टस्वीर रमनो हूटाड यालेको) र पट्टकोई भोरले घन्टी ड डाक्के वापमोई नून नून सीप्याको कट्छ्या कोठईड बईरीड ख्योले) ।

लोककथा

भगवान बुद्ध र कुखुरा (नेपालीमा)

भगवान बुद्ध धर्म ज्ञान प्रचारमा देशदेशावर पुग्थे । यसै क्रममा जीवनको उत्तरार्धतिर उनको खुट्टामा कुष्ठरोगको घाउ आयो । उनी धर्मदेशना गर्न जान सकेनन् । केही गरे पनि घाउ निको भएन । एक दिन कुखुराले सो घाउमा खट्टाले तीन चोटी खोस्रेर रोगका कीराहरू ठुडेर खाइदियो जसको कारण घाउ विस्तारै निको भयो । भगवान बुद्ध पन्जा र मुख पहेलो सुनभै होस् भनी आशीर्वाद दिए । अनि आफु पुनः धर्मदेशना गर्न निस्के ।

भनिन्छ, त्यसै घटनाको आधारमा कुखुराको थुतनो पञ्जाहरू पहेलो भएको हो भन्ने ठानेर हिनयानी बौद्ध धर्मावलम्बीहरू कुखुराको मासु खादैनन् ।

देवटा बुद्ध र ग्वा (मगर ढूटाड)

देवता बुद्ध ढरम ज्ञान परचारड लीसलीसाड ताहोला । ईसे करममाड जीवनो नलाक होसकूड मीहीलाड कुष्ठरोग मरा राहा । होसको ढरमडेसना जाट्के आन्के माहेका । हीर जाट्नाड पनि मरा सन्चो माछाना । काट डीन ग्वे होसे मराड हीले सोम पटक कोटारडीनीठीड रोगओ डूको क्वाकनीठीड ज्यामया जूसो कारन मरा विस्तारै सन्चो छाना । देवता बुद्ध मीहील र डेर ओरच सून ढीन्च ओटछाने डेम आसीरबाद याहा । अनी मेको फेरी ढरमदेसना जाट्के आना ।

डेलिस्ले, होसे घटनाडो आढाराड ग्वाव मेडेर मीहीलको ओरच छान्च आले ढेनीठीड हिनयानी बौद्ध ढरमावलम्बीको ग्वा स्या माज्याले ।

व्यक्तिगत विवरण

नाम	:	भानुकुमारी थापा
जन्ममिति	:	२०४१/११/१४
स्थायी ठेगाना	:	रामघाट २, कासीपुर सुर्खेत
अस्थायी ठेगाना	:	कीर्तिपुर, काठमाडौं
बाबुको नाम	:	शेरबहादुर थापा
आमाको नाम	:	तुलसी थापा
सम्पर्क फोन नं.	::	९८४८११६६९९
नागरिकता	:	नेपाली
पेशा	:	अध्यापन
धर्म	:	बौद्ध
लिङ्ग	:	स्त्री
शैक्षिक योग्यता	:	एम.एड(नेपाली)
रुची	:	अध्ययन

अध्ययन संस्थान

१.एस.एल.सी	:	श्री त्रिभुवन नमुना उच्च माध्यमिक विद्यालय दैलेख नयाँबजार
२.दश जोड दुई	:	श्री त्रिभुवन नमुना उच्च माध्यमिक विद्यालय दैलेख नयाँबजार
३.स्नातक	:	सुर्खेत क्याम्पस शिक्षा, सुर्खेत वीरेन्द्रनगर
४.स्नातकोत्तर	:	विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर, काठमाडौं
५.विशिष्टीकरण	::	नेपाली शिक्षा

शैक्षिक अनुभव

- १.डिप्लोमा कम्प्युटर तालिम
२. अध्यापन
३. काठमाडौं टुडे साप्ताहिक पत्रिकामा प्रुफ रिडर ६ महिना